

Goranka Kreačič

Pričevanja: brata Jože in dr. Anton Krošl

UDK 329.3:929Krošl

UDC 329.3:929Krošl

KREAČIČ Goranka, učiteljica umetnostne zgodovine in višja knjižničarka, učiteljica svetnice, SI-1352 Preserje, Jezero 34, goranka.kreacic@guest.arnes.si

Pričevanja: brata Jože in dr. Anton Krošl

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 164–210, cit. 139

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Pričujoči prispevek je poskus rekonstrukcije življenja, dela in idejnopolične poti dr. Antona Krošla, pozabljenega in morda celo »zamolčanega« intelektualca med dvema svetovnima vojnama, ter njegovega brata duhovnika Jožeta Krošla. Anton Krošl je bil Krekov mladinec, urednik glasila krščanskosocialistične mladine Ogenj, publicist in doktor zgodovine. Pomanjkanje zanesljivih virov zastira vpogled v njegovo medvojno delovanje kot načelnika Državne obveščevalne službe Jugoslovanske vojske v domovini in kot soustanovitelja organizacij Pobratim in Narodna legija. Njegov starejši brat Jože Krošl, sopodpisnik pogodbe ob ustanovitvi Slovenskega ljudskega bloka, je javnosti bolj znan kot pionir na področju pastoralne sociologije, ki jo je tudi po drugi svetovni vojni predaval na Teološki fakulteti v Mariboru.

Ključne besede: Anton/Tone Krošl, Jože Krošl, krščanski socializem, križarstvo, Državna obveščevalna služba jugoslovanske vojske v domovini, Slovenski ljudski blok.

Avtorski izvleček

KREAČIČ Goranka, Teacher of History of Art, School Librarian, Teacher Counsellor, SI-1352 Preserje, Jezero 34, goranka.kreacic@guest.arnes.si

Accounts. Brothers Jože and Dr. Anton Krošl

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 164–210, 139 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

This is an attempt at a reconstruction of the life, work, and political orientation of Dr. Anton Krošl, a possibly "deliberately" forgotten intellectual living in the interwar period, as well as of his brother Jože Krošl, who was a priest. A member of Krek's Youth organization and the editor of Ogenj, a bulletin of Christian Socialist youth movement, Anton Krošl had a Ph.D. in history and was a published author. Due to the scarcity of reliable sources it is very difficult to examine his activities during the Second World War when he was the head of the Yugoslav Army in the Homeland and a cofounder of the Pobratim organization and of the National Legion. One of the cosignatories of the Slovene People's Bloc, his elder brother Jože Krošl is generally more known as the Slovene pioneer of pastoral sociology and a lecturer on the same subject at the Faculty of Theology in Maribor.

Key Words: Anton/Tone Krošl, Jože Krošl, Christian socialism, the crusades, Yugoslav Army in the Homeland, Slovene People's Bloc

Author's Abstract

Brata Krošl sta zbudila mojo pozornost ob urejanju rodbinske kronike. Raziskovala sem namreč zgodovino stare kmečke rodbine Kreačič iz Trnja 3, nekoč primestne vasice, ki je danes del Brežic. Ko sem začela bolj podrobno raziskovati življenje Jožeta in dr. Antona Krošla, sem stopila v svet, v katerega sem mislila, da nikoli ne bom. Zgodba, ki sem jo začela takoj beležiti, me je pritegnila do te mere, da ji je bilo nekaj časa podrejeno prav vse.

Kljub prvotnemu trdnemu namenu sem za nekaj časa opustila misel, da bi se lotila opisa življenja in dela in ne nazadnje tudi idejnopolitične poti dveh izjemno zanimivih intelektualcev med dvema svetovnima vojnoma. Zavedala sem se, da zgodba o bratih Krošl ne bo popolna, saj nekaterih pisnih virov ne bo mogoče nikoli najti. V arhivih sem vedno znova odkrivala dokumente, razpršene v tolikih fondih, škatlah in mapah, da sem sproti ugotavljala, da temu ni konca. Da ne omenjam še nedostopnih virov, ki so v osebnih arhivih in niso v Sloveniji.

Potem sem se le odločila, da napišem vse, kar sem do zdaj zbrala in izvedela. Raziskovanje preteklosti, zlasti, ko trčimo na pomanjkanje zanesljivih virov, je vedno nedokončana zgodba. Zakaj naj bi jo hranila v rodbinski kroniki in je ne prepustila na prevetritev javnosti? Morda bo pričujoči prispevek le spodbudil kakšnega benevolentnega profesionalnega raziskovalca, da na podlagi danih informacij razišče, kritično ovrednoti in zaključi zgodbo, ki sem jo le začela. In odkrije, kar meni ni uspelo!

V pričujočem prispevku je veliko citiranja pisnih virov. Pustila sem jim, da govorijo svoje zgodbe, saj bomo videli, da so nekatere stvari nejasne, nekatere dogodke pričevalci različno razlagajo, nekatere navedbe pa so celo napačne.

Vsebino članka sem razčlenila na tri smiselne celote s podpoglavji, in sicer **Družina, Življenje in delo dr. Antona Krošla ter Življenje in delo Jožeta Krošla**.

Ivan Krošl s Ptuja, sin Johanna/Ivana Krošla, mi je bil v veliko pomoč pri razumevanju osnovnih biografskih podatkov svojih starih staršev Antonije in Jožefa Krošla ter njunih otrok, njegove tete Marije, strica Jožeta in očeta Johana/Ivana. Vnuk dr. Antona Krošla Marko Šidjanin pa mi je posredoval vse zbrano gradivo o svojem starem očetu, ki ga je imel v svojih osebnih arhivih. Tako sem za vsaj nekaj ključnih podatkov vedela, kje naj bi jih poiskala in še enkrat pregledala, preverila in jih zapisala.

V številnih navedbah sem ohranila izvornik, saj je tudi jezik pričevanj dokument nekega časa. Če pa sem kje popravila kakšno besedo, je to bilo le zaradi bolj tekočega branja.

Družina

Antonia/Tončka Kreačič (1867–1943), mati Antona in Jožefa Krošla, se je rodila v vasici Trnje št. 3 pri Brežicah. Njena starša in stara starša Jožeta in Antona Krošla sta bila Joannes Kreačič¹ (1829–1879), »bauer und grundbesitzer«, dolgoletni zaslužni komornik Attemsove ustanovne cerkve sv. Roka v Brežicah ter prvi občinski svetovalec,² in Katarina Sorko/Zorko, hčerka Josefa Sorka in Agnes, roj. Supanntchich. Zakonca sta imela poleg Antonije še pet preživelih otrok: edinega sina Johanna ter hčerke Marijo, Agnes, Ano in Jožefo/Josipino. Johann, po domače Janže, je komaj dvajsetletni po prezgodaj umrlem očetu prevzel kmetijo in skrb nad štirimi mladoletnimi sestrami. Najstarejša Agnes/Neža je imela 18 let in je šla za perico v Brežice, kjer si je z izplačano doto zgradila hišo in se preživljala kot šivilja. Marija je šla za hišno pomočnico nekemu inženirju na Češko. Po dveh letih se je močno prehladila in se vrnila domov v Trnje, kjer je čez en mesec umrla stara komaj 18 let. Ana se je poročila z Josefom Rožmanom, posestnikom iz Volč 38 v občini Sromlje. Najmlajša Jožefa/Josipina, ki je ob očetovi smrti imela pet let, se je pozneje poročila z Jurijem Šalincem, iz Šentjurja v Brežice priseljenim notarskim uradnikom.

Antonija Kreačič se je leta 1892 poročila z Josefom Krošlom (1857–1939), pismonošo in hišnim posestnikom iz Brežic 76, sinom Franca Krošla in Margarete Pleterski. Leta 1880 zasledimo Jožeta Krošla kot vrtnarja in graščinskega hlapca pri Attemsih na brežiškem gradu, po poroki pa kot pismonošo. Hiša, v kateri sta živela mladoporočenca, je bila zgrajena leta 1858. Hiši je pripadalo tudi devet arov njiv in štiri are pašnikov.

Zakonca Krošl sta imela sedem otrok, od katerih so preživeli štirje. Najstarejši Jože (1894–1978) je bil sprva duhovnik lavantinske škofije, ki je svoj prvi, še dijaški kruh, začel služiti kot grajski učitelj otrok brežiškega grofa Attemsa. Njegovo življenje in delo bosta podrobneje predstavljena v pričujočem prispevku. Hči Marija je bila gospodinja pri svojem bratu Jožetu, in sicer v času, ko je bil po drugi svetovni vojni župnik v Cirkulanah v Halozah. Srednji sin Johan oz. Ivan (1902–1963) je po končani železničarski šoli v Zagrebu služboval kot odpravnik vlakov v Brežicah in Dobovi, od koder je bil začasno premeščen v Zrenjanin, v Vojvodino. Tam je spoznal Ivanko Mele, poštno uslužbenko iz Slovenskih Konjic, ki je bila tam tudi na službeni dolžnosti. Poročila sta se v Beogradu in se vrnila v Slovenijo, kjer je Ivan zapisan kot pobudnik ustanovitve športnega društva v Slovenskih Konjicah leta 1934. Imela sta dva sinova in eno hčer.

¹ Iz pričevanj njegove najmlajše hčerke Josipine in Antonijine sestre beremo: »Janže Kreačič je bil bolj majhne postave. Za tiste čase je bil za svoj stan zelo izobražen in je imel mnogo knjig, tudi v bohoričici. Nemščino je obvladal perfektno v govoru in pisavi, bil je cerkveni ključar in prvi občinski svetovalec. Mnogokrat je pustil posle posesti in se ukvarjal s svojimi knjigami in kuho, kar je zelo dobro znal.« Pričevanja svoje, takrat 90-letne, mame Jožefe/Josipine Kreačič, por. Šolinc, je zapisal leta 1965 njen sin Mirko Šolinc. (Z dovoljenjem družine Pajntar.)

² Septembra 1850 je bil izdan odlok o razglasitvi občin oz. sosesk, ki so postale osnova upravne ureditve vse do konca prve svetovne vojne. Janeza Kreačiča, Antonijinega očeta in starrega očeta Antona in Jožeta Krošla, zasledimo kot občinskega svetovalca že leta 1877 (*Slovenski narod, letnik 10, št. 59* (14. 3. 1877)).

Fotografija 1: Družina Krošl na Škalcah, 1932. Škalce so bile posestvo Meletovih pri Slovenskih Konjicah, last staršev žene Janeza/Ivana Krošla. Fotografija je posneta ob 40. obletnici poroke zakoncev Krošl (1892–1932). Sedita slavljenca Antonija, roj. Kreačič, in Jožef Krošl. Z leve proti desni stojijo štirje otroci razvrščeni po starosti: najstarejši Jože, Marija, Janez/Ivan in najmlajši Anton (Iz arhiva družine Krošl s Ptuja).

Najmlajši sin Antonije in Jožefa Krošla je bil Anton/Tone (1905–1945), katerega življenjska pot bo natančneje predstavljena v pričujočem prispevku. V krstnem listu piše, da je bil njegov boter Karol Leiter, usnar iz Brežic 12. Kot babica pri porodu je navedena Frančiška Novak, krojačeva vdova iz Brežic 101, krstil pa ga je mestni župnik Josip Mešiček. Leta 1930 se je Tone poročil z Danico Jeras, hčerko Egidija Jerasa, ljubljanskega meščana in sodarskega mojstra. Imela sta dve hčerki, Nušo in Nevenko.

V sedemdesetih letih 20. stoletja je Marija Krošl podarila družinsko hišo redu sester usmiljenk iz Brežic. V hiši še vedno živi vsem Brežičanom znana in priljubljena sestra usmiljenka Klara.

Antonijin brat in ujec Jožeta in Antona Krošla Janez Kreačič je bil, prav tako kot njegov oče, občinski svetovalec in po prvi svetovni vojni župan občine Zakot, ki je bila z okoliškimi vasmu upravno samostojna enota do leta 1936, ko je postala del občine Brežice in je segala vse do današnje brežiške železniške postaje. Leta 1919 je skupaj s krajani občine Zakot postavil spomenik udeležencem prve svetovne vojne. Spomenik, ki ga je načel zob časa, še stoji v bližini železniške postaje v Brežicah.

Življenje in delo dr. Antona Krošla

Okrog pravilnega zapisovanja priimka dr. Krošla obstaja precejšnja zmeda. V predvojnem obdobju je povsod zapisan kot Anton ali Tone Krošl. Tudi v nekaterih medvojnih dokumentih, ki so v izraziti manjšini, je še vedno Krošl. Nato se v povojni literaturi skoraj dosledno pojavlja kot Anton ali Tone Krošelj. Gotovo je le, da sta Anton/Tone Krošl in Anton/Tone Krošelj ena in ista oseba. V Kocbekovih pismih A. Trstenjaku je vedno Krošl. Tudi kot Krekov mladinec, kot urednik Ognja, kot profesor, kot doktor zgodovine itd. je vedno Krošl. V zgodovinskih virih pa je kot soustanovitelj *Pobratima* in *Narodne legije* ter kot načelnik DOS-a vedno Krošelj. Napačen zapis so zagrešili medvojni dokumenti, saj je v Arhivih Slovenije obsežna dokumentacija, kjer se dejansko pojavlja kot prof. Anton Krošelj in le v nekaterih primerih je priimek zapisan pravilno. Tudi njegov brat je v poročilih o povojnih zaslišanjih zapisan kot Krošelj.

Ob tem kaže opozoriti, da je v tistem času zares obstajal tudi Anton Krošelj, in to ne kjerkoli, temveč prav na sedežu gestapa v Ljubljani! Bil je namreč uradnik pri Paulu Duschi, šefu gestapa. Na zaslišanjih leta 1945 je bil star 60 let. Ta Anton Krošelj je potem živel na avstrijskem Koroškem. Leta 1945 pa je bil naš Anton Krošl star 40 let in je nekje na Baltiku korakal proti svojemu koncu. Prav to je ustvarilo dodatno zmedo, saj so se pojavljale govorice, da je preživel vojno, kar bomo na koncu sestavka o dr. Antonu Krošlu demantirali in podkrepili z dokazi, da ni bilo tako. O tem govori njegov učenec Janez Krek na povojnih zaslišanjih:³ »Sedaj sem zvedel, da je bil, vsaj do avgusta leta 1947 v St. Johann am Wolfgang See, skupno z Verovškom Jožetom, nekim Jagrom in drugimi pobeglimi politiki.«⁴

Toda Janez Krek ni videl domnevnega Antona Krošla, zato je verjel govoricam. Priče, ki so videle Antona Krošla, kako se leta 1947 sprehaja z Jožetom Verovškom, so dejansko videle Antona Krošlja! Slednji je bil pred vojno prokurist podjetja Schneider-Verovšek v Ljubljani, lastnik podjetja pa je bil zgoraj omenjeni Jože Verovšek!

Če strnemo še enkrat primerjavo med Antonom Krošlom in Antonom Krošljem, vidimo, da je Krošelj delal na gestapu in pred tem v podjetju Schneider-Verovšek. Anton Krošl je poučeval zgodovino na Trgovski akademiji in imel zasebno dopisno trgovsko šolo. Anton Krošl je stanoval na Gradišču 1, Anton Krošelj na Gajevi 5 (današnja Štefanova). Junija 1944 je bil dr. Anton Krošl aretiran in poslan v Dachau, medtem ko je Anton Krošelj delal na gestapu vse do leta 1945. Ne nazadnje je bil Anton Krošl profesor in doktor znanosti, medtem, ko je bil Anton Krošelj brez akademskega naziva. V vseh dokumentih ARS in v drugih pisnih pričevanjih se dr. Krošl omenja kot prof. Anton Krošl, četudi je ta Krošl skoraj vedno zapisan kot Krošelj.

³ AS 1931/428, mapa Janez Krek, list XII 42158, str. 106.

⁴ Ibid.

Anton Krošl, mariborsko dijaško obdobje do leta 1927: križar

Anton/Tone Krošl je obiskoval mariborsko klasično gimnazijo. Njegova sošolca sta bila Anton Trstenjak in Ruda Jurčec, spoprijateljil se je tudi z Jožetom Lampretom in eno leto mlajšim Edvardom Kocbekom. Stanoval je v semenišču-internatu za podeželske dijake, kjer je bil prefekt njegov enajst let starejši brat duhovnik Jože.⁵ Leta 1922 je ustanovil, skupaj s sošolcem Rudijem Leskovarjem, dijaško planinsko društvo *Skuta*,⁶ ki je še nekaj let uspešno delovalo. Spomladi leta 1926 so se maturanti predstavili s kulturno prireditvijo v mariborskem gledališču, kjer je bil uprizorjen tudi del Krošlove drame *Vrhovi žare*. Z izkupičkom od prireditve so dijaki izdali in založili brošuro *Rosna jutra*,⁷ kjer so predstavili svoje literarne prispevke. Anton Krošl se je predstavil s poetičnim sestavkom *Češmin in rožmarin*, v prispevku *Na solnčnih vrhovih* pa je opisal svoja potepanja po slovenskih gorah.

Že kot srednješolec je bil Tone Krošl aktiven član katoliške mladine in nato od leta 1922 ustanovljene delavske mladinske organizacije *Krekova mladina*. Kot gimnazijec je bil urednik *Rdečega plamena*, glasila dijakov mariborske gimnazije. Sredi dvajsetih let se pojavi v vrstah krščanskosocialistične mladine odmevno križarsko gibanje, katerega privrženci izražajo svoje svetovnonazorske poglede v glasilu katoliškega slovenskega dijaštva *Križ na gori*. V tretjem letniku *Križa na gori* 1926/1927 je izhajala v Mariboru tudi srednješolska priloga *Stražni ognji*. Anton je kot Tone Krošl prispeval za *Stražne ognje* tri krajše literarne sestavke, in sicer *Vzhajajoči z višave*, *Večna samota* in *Iz večne pesmi*.⁸

O mariborskem obdobju dijaka Toneta Krošla se je ohranilo zapisano pričevanje izpod peresa Rude Jurčeca, njegovega sošolca iz gimnazije:

»Konflikt med nami pri orlovskem odseku in krožkom Slovenske dijaške zveze v Mariboru je naraščal. Nismo se zavedali; bil je boj med dvojim pojmovanjem križarstva. Nekaj semeniščnikov je začelo izdajati polikopiran list *Rdeči plamen*. Urednik je bil Tone Krošl, doma iz Brežic; njegov brat Jože Krošl je bil prefekt v semenišču in pozneje tudi predavatelj na bogoslovju, če se ne motim, za cerkveno pravo. Glavni sodelavec lista je bil Joško Krošelj,⁹ ki je pisal izredno dolge novele. Če je bil on pri čisti literaturi, pa je Tone Krošl list zavijal v proletarsko poezijo, sekal je med tekst gesla z izzivalno zvonečimi revolucionarnimi rekli ...«¹⁰

V nadaljevanju Jurčec opisuje dogajanje na tečaju med božičnim časom leta 1925, ki ga je organizirala SDZ (Slovenska dijaška zveza) v Akademskem domu v Ljubljani. Jurčec je šel na kongres kot delegat DOO (Dijaškega orla):

⁵ Tudi Jože Kocbek ga omenja v članku Moj brat Edvard Kocbek (*Sodobnost*, str. 838).

⁶ Leskovar, *Skozi meglo in*, str. 377–378.

⁷ Anton Podbevšek je mariborskim maturantom namenil uničujočo kritiko: »Pri vseh: Borku, Krošlju, Marovtu, Stanglu in Fermeju se poznajo vplivi raznih avtorjev, lastne individualnosti je še zelo malo, komaj toliko, kolikor jo zahteva realizacija motivov.« Ljubljanski zvon, 1926, št. 9.

⁸ Vsi trije sestavki so izšli v drugi številki, in sicer na straneh 10, 13 in 14.

⁹ Pozneje je bil Joško Krošelj tajnik dr. Korošca v Beogradu in urednik Slovenca med vojno.

¹⁰ Jurčec, 1991, str. 264.

»Tečaj je bil v prostorih akademskega kluba *Borba*, ki že ni bil več križarski, ampak močno naslonjen na krščansko-socialistično strokovno delavsko organizacijo, Jugoslovansko strokovno zvezo ... Vse je vidno obvladal Tone Krošl, moj sošolec iz Maribora, ki me na tečaju skoraj ni pogledal. Jaz in vsi, ki nismo pripadali njegovemu krožku SDZ, mu niso bili ljubi. Pri tem pa mu za idejno debato ni šlo. Že po temperamentu nismo spadali v isto skupnost.

Uvodni govori so kar štrcali strupene kritike proti razmeram v slovenski katoliški politiki, še bolj pa proti delu katoliških gospodarskih, to je kapitalističnih podjetij kakor so ponavljali. Tone Krošl se je spravil na kritiko Zadržne gospodarske banke. Videlo se je, da je o financah le malo umel, v revolucionarnem besu proti katoliškemu kapitalizmu pa je bil tako ogorčen, da se je okrog ust kar penil in so oči za debelimo stekli¹¹ komaj še služile vidu; res je bil kakor v zamaknjenosti, v onemogli ihti sovraštva brez živih peruti.«

Ruda Jurčec je podal v svojem tretjem delu pričevanj še nekaj sestavkov o Antonu Krošlu. Kot bomo videli, je sošolca že na mariborski gimnaziji ločil globok prepad, ki ga nista mogla premostiti nikoli več, ne v Ljubljani ne v Parizu. Da bi izvedeli, zakaj je bilo tako, je najbolje, da prepustimo besedo avtorju:

»Kar pa je bilo mladine na katoliški strani, je bila že v prvem razredu zajeta bodisi v naraščaj Dijaškega orla ali pa v mladinski odsek Slovenske dijaške zveze; po letu 1925 je bil naš mariborski Dijaški orel že zelo pod vplivom Tomca, reorganizatorja orlovstva in novega mladinskega gibanja mimo in proti križarstvu, dočim je Slovenska dijaška zveza organizacijsko močno zaostajala, ker jo je še vodila skupina križarjev s svojim oznanjanjem opuščanja slehernih organizacijskih oblik in zagovarjanjem popolne samostojnosti, kar je v Mariboru sicer prijalo Tonetu Krošlu, romantiku in anarhistu, ni pa kaj prida koristilo zbiranju članstva. Vendar je Tone Krošl skušal SDZ reorganizirati po svoje in je bilo za obnovo mnogo primernih izgledov za uspeh, ko se je povezal s celjskimi študenti, ki jih je takrat vodil Niko Kuret. ...

Vse se je odprlo, ko sem Čiru Žebotu in Rudolfu Trofeniku, svojima pribočnikoma med naraščajniki razložil, da si odbor Dijaškega orla želi, naj se članstvo naraščaja čim bolj poveča in sicer s pridobivanjem članov pri mladinskem odseku Slovenske dijaške zveze ... Čiro in Trofenik sta nalogo dobesečno opravila: Slovenska dijaška zveza je ostala v Mariboru brez naraščaja, mladinski odsek je pod njunim vodstvom v celoti prešel v naraščaj pri Dijaškem orlu. ...

Posledice so kmalu pokazale, kaj se je zgodilo. Razvedelo se je, da je vsega bilo krivo moje navodilo Žebotu in Trofeniku. Še isti dan se je med nama, med Tonetom Krošlom in menoj, zarezala rana, ki se nikdar več ni zacelila. Vem, bila sva pač ujeta v spopad, nama neumljiv, ostala sva si tuja tja do mature, ko me je Krošl zaradi tega izključil iz sodelovanja pri maturitetnem almanahu, in nisva si mogla priti bliže niti v Ljubljani, kjer sva se dolga leta srečevala skoraj vsak dan.«

Po maturi je Tone Krošl stopil v mariborsko bogoslovje verjetno zato, ker je podobno kot brata Kocbek¹² moral pred vpisom v gimnazijo podpisati izjavo, da bo po maturi stopil v mariborsko bogoslovje in postal duhovnik lavantinske škofije. Po enem letu je izstopil in se vpisal na študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

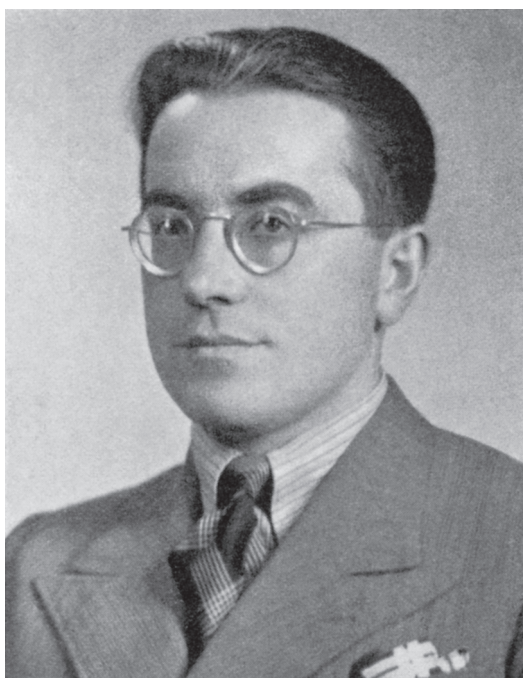
Pred odhodom v Ljubljano na študij so mladi križarji in Krekovi mladinci iz mariborskega bogoslovja organizirali slovito in odmevno mladinsko posvetovanje

¹¹ Tone Krošl je bil oproščen vojaške službe z odločbo »Celjskega vojnog okruha (redni broj 2/352, z dne 4. 3. 1926, no. 8575) zaradi kratkovidnosti na oba oka, izpod 4 D«: AS 67 fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Anton Krošl.

¹² Kocbek, Moj brat Edvard Kocbek, str. 838.

o socialnem vprašanju¹³ v Veliki Nedelji. Glavni organizatorji in tudi predavatelji na velikonedeljskem kongresu so bili Edvard Kocbek, Jože Lampret, Tone Krošl in Anton Trstenjak. Tudi tu so se ponovile ostre kritike na račun slovenske katoliške buržoazije, vendar na žalost nimamo o tem takšnega pričevanja, kot je Jurčecevo o tečaju iz leta 1925. Ne SLS ne katoliški tisk nista posvetila temu zborovanju nobene besede. Nekaj besed o zborovanju pa je seveda objavila le socialistična *Delavska politika*, ki ga je imenovala »revolucija v klerikalnih vrstah«.

**Anton Krošl, 1. ljubljansko obdobje 1927–1931:
uporni študent, krščanski socialist, Krekov mladinec, urednik Ognja**

Fotografija 2: Mladi profesor Tone Krošl okoli leta 1930. Vir: Šolski muzej Slovenije.

Jeseni 1927 je Tone začel obiskovati predavanja na oddelku za zgodovino na ljubljanski Filozofski fakulteti. Takoj je postal aktiven član študentskih organizacij in se je že novembra vključil v živahno in angažirano študentsko življenje. Dva meseca po prihodu v Ljubljano je že aktivno sodeloval na študentskih demonstracijah. Študentje so se takrat uprli predlogu, da bosta ukinjeni medicinska in tehnična fakulteta. Po zborovanju in hrupnim obhodom po ljubljanskih ulicah je Svet slušateljev ljubljanske univerze priredil še javno zborovanje v dvorani hotela Union. Takrat je bila sprejeta tudi resolucija, kjer so študentje ponovili zahteve ter

¹³ V 21-ih pismih Edvarda Kocbeka dr. Antonu Trstenjaku slednji piše v opombah (leta 1986), da je edino Jože Lampret vnesel v zborovanje v Veliki Nedelji socialistično noto (junij 1927), ki pa jo tedaj drugi prireditelji (Kocbek, Trstenjak, Krošl itd.) še niso zagovarjali.

sklenili, da se izvedejo zborovanja za neokrnjeno ljubljansko univerzo po vseh večjih slovenskih krajih. Ta zborovanja so bila sklicana za nedeljo, 27. novembra 1927. SSLU (Svet slušateljev ljubljanske univerze) je poslal svoje zastopnike, ki so organizirali shode v podporo univerzi, Tone Krošl je nastopil na Jesenicah.¹⁴

Leta 1927 je bilo prepovedano izhajanje revije *Križ na gori*, katerih križarska etika se je reinkarnirala nekaj mesecev pozneje v revijah *Križ* in *Ogenj*. Mladi izobraženci mariborskih bogoslovcev so postali gonilna sila prenovе v vrstah križarjev. Križarsko uredniško politiko je krojil Edvard Kocbek v *Križu*, medtem ko je Krekova mladina začela izdajati januarja 1928 mesečnik *Ogenj*, kjer je bil Tone Krošl prvi odgovorni urednik. Uredniška politika revije je radikalno zastopala socializem in se opredeljevala za razredni boj. Tone je napisal le dva (podpisana) sestavka, in sicer v prvem letu *Temelji, naloge in delo krščanskega socializma*, v drugem pa prispevek v dveh nadaljevanjih, v prvi in drugi številki pod naslovom *Quid statis, otiosi? (Kaj stojite brez posla?)*. Prvi del članka je neke vrste poetičen manifest in razmislek o krizi, v kateri se je znašlo križarsko gibanje.

Radikalno krščanskosocialno misel izražajo predvsem uvodniki prvega letnika in prispevki za uvodnikom. Vsi so nepodpisani. Ob domnevi, da je napisal uvodnike in morda še kakšen članek odgovorni urednik, to je Anton Krošl, bomo navedli le nekaj misli, ki pa izražajo takšna razmišljanja, da ni čudno, da je podnačelnik SLS Marko Natlačen omenil škofu Jegliču, da se Krekova mladina pod Marinčkovim vodstvom razvija v boljševistično smer.¹⁵

»In to krščanstvo je meščanstvo, ta katolicizem je konservativizem in ga naši rdeči bratje napadajo, odklanjajo, zasramujejo. Upravičeno. Biti krščanski se ne pravi, biti meščanski, konservativen.«¹⁶.

Kot smo omenili prej, da ne moremo pripisati uredniku Tonetu Krošlu vseh nepodpisanih člankov, pa vendar obstaja velika verjetnost, da jih je zapisal prav on. To velja tudi za »razvpiti« stavek, zapisan v članku *Mi in organizacija*:

»Krščanski socialist, delujoč v drugih organizacijah, je tleča prižigalna vrvi, do smodnika vodeča, je svet zase, revolucionar, ki ustvarja nov dan.«¹⁷

Za ta stavek, ki so ga ves čas pripisovali Kocbeku, je šele Andrej Inkret ugotovil, da je po vsej verjetnosti ugledal luč dneva izpod peresa urednika Toneta Krošla.¹⁸

Sredi leta 1928 pride tudi do razhoda med sovrstnikoma, sošolcema na mariborski gimnaziji, sodelavcema in somišljenikoma Antonom Krošlom in Edvardom Kocbekom. Edini doslej objavljen vir, ki nam pove nekaj o tem razhodu, sicer skromen in skop po obsegu, pa je mogoče zaslediti v pismih Edvarda Kocbeka

¹⁴ Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje, str. 79. Takrat so šli v druga mesta študentje, ki se pojavljajo kot protagonisti tudi v pričujočem prispevku, zato navedimo le nekatere: Edvard Kocbek je šel v Trbovlje, Ruda Jurčec v Ormož, Niko Kuret v Celje, Miloš Stare v Maribor, Albin Šmajd v Kranj, Anton Oven v Domžale itd.

¹⁵ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 90.

¹⁶ *Ogenj*, št. 1, *Krščanstvo in socializem*, str. 10.

¹⁷ *Ogenj*, 1928, št.

¹⁸ Inkret, *In stoletje bo zardelo*, 2011, str. 33.

dr. Antonu Trstenjaku.¹⁹ Ohranjenih je enaindvajset pisem, ki jih je Kocbek pisal Trstenjaku med leti 1927 in 1933. Vseh enaindvajset pisem skupaj z opombami dr. Antona Trstenjaka je izšlo v 34. letniku revije Sodobnost.

V drugem pismu Kocbek omenja priprave na izid nove revije Križ, ki jo bo sourejal s Pinom Mlakarjem in Vitalom Voduškom. Omenja tudi podporo Krekovi mladini in skorajšnjemu izidu njihove revije *Ogenj*. V tretjem pismu pravi, da morajo v reševanju socialnih problemov dati vso podporo in oporo *Ognju*. V četrtem obvešča:

»Sadovi Velike Nedelje²⁰ se kažejo. Krekova mladina je izdala »Ogenj«, Tone Krošl je urednik. Završalo je po Izraelu, toda za par dni pride še druga bomba: *Križ*.«²¹

Na koncu pisma prosi Trstenjaka za mnenje o prvi številki Ognja in mu sporoča, da mu bo Krošl kmalu pisal.²² V sedmem pismu pa že omenja, da je *Ogenj* postal nezanimiv, priznava pa, da je bolj urejen v odnosu do *Križa*, v katerem se govori o onostranstvu in tostranstvu, o modrosti, o marksizmu in krščanstvu, posebno pa o umetnostnih vprašanjih. Pojasnjuje tudi razhod s Tonetom Krošlom:

»Rad bi ti pisal morda bolj zbran, pa vedi samo to: likvidacija aktivnosti moje osebe v Krekovi, v SDZ in še kje drugod je prinesla očiten spor s Tonetom Krošlom. Kakor mi je žal trpljenja, ki spremlja tak pojav, pa moram ugotoviti, da grem pot, ki sva ob našem pisalniku o njej govorila. Hvala Bogu, da ta proces gre javno in ne tajno. Tudi zato Bogu hvala, ker sta Gogala in Dokler in oba Voduška stopili takoj na mojo stran, dočim je Tone Vodnik nejasno omahoval v smislu pomirjenja, češ, saj ni razlik. Danes je tudi to rešeno. Etična zahteva zmaga. Krošl je kot urednik Ognja odstopil. Težko mi je, ker se mi zdi, da vse to bolno vpliva nanj. Sama sva se sicer marsikaj pomenila, toda zdi se mi, da moramo preko. Usodnost ne počiva na zanimivih osebah, marveč na globjem.«²³

Še ostreje pojasnjuje svoje stališče v osmem pismu:

»Jaz sam sem sestavil z odobrenjem Centrale nek pomožni Svet prijateljev, ki se sestoji iz Doklerja, Ante Kordina, Gogale, Avsenaka in še dveh akademikov. To varnostno zaklopnico sem smatral potrebno radi pomanjkajoče verske vzgoje v Krekovi in radi nastopanja proti Tonetu Krošlu. Med njim in menoj je prišlo namreč do javnega razpora, ki se je obravnaval na triglavskem sestanku. Vzroke poznaš, zato Ti tega ne bom razkladal. Rokavico sem pobral in precej pomeni. Formirata se danes samostojno dva kroga: Križ in Ogenj. To je sicer škoda, ki bi se ji bilo treba izogniti, toda zagata, (skorajšnja) ko bo prej ali slej prišel Ogenj v njo, bo za nas neškodljiv absurdum. Jaz ga obdolžujem v splošnem demagoštva, zaletelosti, materialistične poteze (ki je v njegovi naravi morda podzavestna) in osebnega izrabljanja. Poleg stališča do vodilnega pojava »Krošl« se vzporedno pojavlja v meni precizno stališče do krščanskega socializma vobče.«²⁴

Tu se je postavil dr. Anton Trstenjak, ko je komentiral Kocbekova pisma 57 let pozneje, na Kocbekovo stran in napisal v opombah tudi svoje mnenje o Krošlu:

¹⁹ Sodobnost, *Enaindvajset pisem*, str. 925–953.

²⁰ Kocbek misli na mladinski kongres o socialnem vprašanju v Veliki Nedelji.

²¹ Sodobnost, *Enaindvajset pisem*, str. 930.

²² V uvodu k Enaindvajsetim pismom pa se navaja, da je Anton Trstenjak skrbno hranil izključno samo Kocbekova pisma, vsa druga pa so mu bila manj pri srcu, zato sklepam, da Krošlovih pisem v Trstenjakovi zapuščini ne bomo našli.

²³ Ibid., str. 934.

²⁴ Ibid., str. 935.

»Tone Krošl, moj sošolec, je bil zelo nadarjen, ambiciozen fant, v sebi pa hudo razklan, eruptiven: trajno sodelovanje z njim je bilo nemogoče, ker je bil v svojem ravnanju nepreračunljiv, tako je npr. v bogoslovju neke noči na tihem iz Lipice iztrgal vse svoje številne, dobre prispevke in s tem celoten letnik hudo okrnil.«

V devetem Kocbekovem pismu, ki je datirano z dne 20. 2. 1929, pa beremo: »V Ljubljani je bojda precej nejasnosti in mešanice. Dosti škoduje stvari zopetno eksponiranje Krošlovo.²⁵ (Zakaj moram imenovati vedno to ime? Kakor da bi bil moj osebni nasprotnik). Zdi se mi, kakor da nekam hitijo. Ustanovili so novo akademsko društvo »Krekova družina na univerzi« in socializirali so nižješolski del SDZ. V obliki organiziranega »proletarskega« skavtizma.«²⁶

Kocbek je to pismo napisal v februarju 1929 in tu zadnjič omenja Antona Krošla. Januarja 1929 je uredništvo Ognja prevzel Ernest Vilfan, Anton Krošl pa se je odpravil na študijsko izpopolnjevanje v Pariz in Caen.

Edvard Kocbek je imel v svojih pismih možnost pojasniti svoje videnje in stališče ob razdoru s Tonetom Krošlom. Kaj pa Tone Krošl? Je tudi on zapustil kaj zapisanega na to temo? Da, na srečo se nam je ohranilo njegovo pismo Ernestu Vilfanu iz Pariza,²⁷ kjer mu opiše svoje videnje razhoda. Pismo ni v celoti citirano, ker se del pisma nanaša na odnos Pino Mlakar–Edvard Kocbek, kot ga je on videl, to pa ni tema pričujočega prispevka:

»Kakor tu v tujini trpko in naravnost bridko čutim veliko razkosanost pri nas doma, vendar se mi zdi v celi reči, v vseh treh točkah tako: Da ne bomo nikoli skupaj prišli ...²⁸ *Kakor bi bilo nujno, skoro bi rekel vitalno* za ves življenjski razvoj na Slovenskem, da se strnemo v čim močnejšo, jedrovitejšo in tvorno enoto, celoto, vse, kar je zdravega, mladega, tako bi bilo to edino mogoče samo na dosledno izvedenem, *zgrajenem socialističnem* prepričanju in sistemom. Na tem bi morali delati vsi, vsi, da zlijemo in zvarimo v življenja zmožno celoto, harmonijo duha in telesa - Boga in materijo. To je edina življenja zmožna ... pot in možnost: *Da vsi križarji prevzamejo brez pridržka popolno socialistično orientacijo*. S tem *rešijo*, da, rešijo i pokret i sebe: sicer se bodo vse njihove – ogromne energije – zaman potrošile, uničile, razpršile se bodo. Ker ni niti *krščanstva besed*, niti *krščanstva misli in idej*, če ni *krščanstva dejanj* ...

In – ali ne gre pri nas »Križu« le preveč *samo* za besede, *samo* za ideje, ki so le ideje in pot izvoljenih ... In vendar – *krščanstvo je pot vseh*: Če je križarstvo občestveno, krščanstvo bi moralo najti pot tudi za vse in do vseh. Pot dostopno, zajemljivo vsem. In pot bi bila edina sodobna socialistična orientacija.

Če oni tega *absolutno* ne prevzamejo – bo pač krščanski socializem sam, iz lastne nemoči in vendar sile moral ustvarjati čisto svojo *etično plat* ...

Ne verujem – kakor nisem nikoli verjel – v Zapad. Danes še stokrat manj nego kdaj prej. Ne verujem v stalnost in možnost današnjega stanja v Rusiji. Ni možno držati *samo* telo proti duhu ...«

²⁵ Sodobnost, *Enaindvajset pisem*, str. 938.

²⁶ Sodobnost, str. 948.

²⁷ SI AS 1768, mapa Ernest Vilfan TE 1: Pismo Toneta Krošla E. Vilfanu iz Pariza, 7. 10. 1929. Do sedaj je bilo to pismo citirano dvakrat, in sicer pri J. Prunku, 1977, str. 91, in pri E. Dolencu, 1990, str. 62–63, vendar v malo manjšem obsegu.

²⁸ Vse besede, ki so zapisane poševno, so v izvirniku podčrtane.

Že leta 1930 pri Krekovi mladini ni bilo več ne Kocbeka ne Krošla. Tudi pater Ačko podaja mnenje o tem v nekem svojem zapisu:²⁹ »Vsak zase se je boril, namesto da bi stopili v naše vrste oz. v njih vztrajali. To je bila očitno resna napaka na naši poti.«

O enosemestrskem študijskem izpopolnjevanju Toneta Krošla v Parizu³⁰ imamo še eno pričevanje: zapisal ga je Ruda Jurčec. Nekoliko skrajšan portret Toneta Krošla je le en detajl iz treh knjig izjemno zanimivih pričevanj o življenju in ljudeh v Ljubljani in Mariboru med dvema svetovnima vojnoma:

»Iz domovine je prišel Tone Krošl. Ljubljanska univerza mu je priskrbelo stipendijo, ker se je odločil za zbiranje gradiva o tezi Motiv Leonore v svetovni književnosti. Veselo sva se pozdravila. Tone se ni spremenil, le da je bil še bolj dinamičen in eksploziven. Prvič sva govorila mnogo o literaturi. Še vedno sva si bila nasprotna kot noč in dan, še vedno kakor na srednješolskem tečaju v Ljubljani pred petimi leti. Dasi je bil zgodovinar in je vedel za vse letnice svetovne slave, je bil za učenje poezije kakor avtomat: Lenaua je poznal do dna, Heineja je skušal v diktaciji parafrazirati. Znal je stresati iz rokava pesmi pesnikov z vseh kontinentov ...

Kritiziral je napake križarskega gibanja in trdil, da je propadlo zaradi pomanjkanja poguma pri mladini, ko je šlo, da bi mlada generacija prevzela vodstvo slovenske politike v svoje roke. Zanosno je risal sliko slovenstva v Evropi. Hotel mu je najti obroč, podoben njegovim slutnjam o Leonori ...

Kakor je mene takoj v prvih dneh povabil doktor Ahčin, da sva šla na največje pariško pokopališče Père Lachaise, med grobove francoske slave, tako sem tudi njega popeljal tja ...

Ves Pariz je ležal pod najinimi nogami ... Obrnil je glavo proti meni in vzneseno vzkliknil: »Ruda, ali se spominjaš Balzacovega Rastignaca³¹ ... Ko je Pariz prvič zagledal s hriba pod seboj, je zaklical: Paris, tu es à moi ...«

Razprl je roke in zmagovito kriknil: »Paris, tu es à moi ...«³² Ustrašil sem se zagrizenega zvoka besed. Postal me je strah, imel sem vtis, da sem prisostvoval orgiji bogokletnih urokov. Še v podzemni železnici ga vročičnost ni popustila. Kakor v prebliskih mi je razlagal hipne domislice o revolucionarnih gibanjih doma in na obzorju ...

Toneta sem še videval, vendar se v Ljubljani nisva zblížala. Ovijala ga je stena misteriozne eksplozivnosti. Kjer se je godilo kaj najbolj tajnega, je moral biti zraven. Med dobo revolucije je bil v Ljubljani zelo delaven. Bil je ves čas desna roka majorja Karla Novaka, vsemogočnega Mihajlovičevega poveljnika jugoslovanskega protikomunističnega boja v Sloveniji.

Pravili so mi, da je ves čas vojne bil v službi Kominterne. Rastignacovega uroka se ni otrešel.«

Najizrazitejši križarski organizaciji pa sta bila *Akademski Orel* in krščansko-socialistični klub *Borba*. Cerkev je po velikonedeljskem kongresu nadaljevala svoj boj proti križarjem. Po ukinitvi Križa na gori 1927 so jeseni 1929 razpustili tudi *Akademskega Orla*, kjer je glavno vlogo odigrala Jugoslovanska orlovska zveza. Čeprav je bila *Borba* številčno šibka, saj je štela le 28 članov, pa je bila najbolj

²⁹ Dolenc, *Krekova mladina*, str. 63.

³⁰ V osebni mapi Antona Krošla piše pri znanju jezikov: brezhibno obvlada nemščino, francoščino, italijanščino in angleščino, ruščino pa le delno. (AS 67, fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Anton Krošl.)

³¹ Eugène de Rastignac je Balzacov literarni junak, katerega ime služi danes v Franciji za označevanje ambicioznega mladeniča in družbenega povzpethnika, op. av.

³² Pariz, ti si moj!

aktivna med katoliškimi društvi. Anton Krošl je bil dejaven član Borbe, ki se je v tem času tudi formalno preimenovala v krščanskosocialistični klub. V času, ko je bil razpuščen *Akademski Orel*, pa je *Borba* ostala nedotaknjena, celo več, v 30-ih letih je doživela svoj razcvet. Članstvo se je povečalo in ustanovila se je študentska Krekova družina kot samostojni odsek ljubljanske Krekove mladine.³³ V klubu so brali in razpravljali o marksističnem gospodarskem nauku, zlasti v času, ko je klubu predsedoval mariborski bogoslovec in študent prava Jože Brilej. Takrat so se zgrnili temni oblaki tudi nad njimi. Leta 1933 je Kraljeva banska uprava Dravske banovine razpustila tudi klub *Borba*:

»Kje ste zdaj, klicarji in gromovniki izza križarskih dni, kje ste navdušeni »Borci« iz njihovih prvih let, kam ste se skrili »revolucionarji okoli *Ognja*?«³⁴

Leta 1933 Antona Krošla ni bilo več med njimi in zdi se, da so te besede obupanah borcev letele prav na njega. Zlasti, ko na drugem mestu zapišejo »porazgubili so se kakor voda v kraškem svetu, tako naj bi storili zavoljo kruha«, si ne moremo kaj, da se ne bi spomnili besed Ernesta Vilfana v pogovoru z zgodovinarjem dr. Jankom Prunkom leta 1972, ko se spominja Toneta Krošla:³⁵

»Tone Krošl je v jeseni 1927 prišel iz mariborskega bogoslovja v Ljubljano študirat zgodovino. Bil je izredno inteligenten, temperamenten in sugestiv. V začetku je vneto sodeloval pri Krekovi mladini, po letu 1930 pa se popolnoma odmaknil od nje, se posvetil poklicu in se poburžoazil.«

Fotografija 3: Krekovi »borci«. Mlajša generacija Krekovih mladincev je ustanovila sekcijo Borci okoli leta 1922. Člani te družine so pod vodstvom Jožeta Slaka študirali socialistične teoretike in so se imeli za avantgardo krščanskega socializma. Na sliki Tone Krošl sedi drugi z leve in je z levo roko naslonjen na mizo. Slika je posneta 16. 2. 1929 (Iz družinske zbirke Krošl Šidjanin).

³³ Kremenšek, *Slovensko študentsko gibanje*, str. 113.

³⁴ Borci. Ljubljana, 1933, str. 20. Avtor besedila je verjetno Jože Brilej.

³⁵ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 218.

Fotografija 4: Drugi kongres slovenske katoliške akademske mladine v Ljubljani od 23. do 27. junija 1930. Kongres je organiziral Anton Krošl. Šesdeset udeležencev iz Slovenije, Poljske, Slovaške in Ukrajine je zaključilo petdnevni kongres z izletom na Bled, kjer so na dvorišču Zdraviliškega doma imeli poslovilno večerjo. Slovenec je objavil 29. julija 1930, da so se od »dragih slovanskih bratov poslovili naslednji dan na kolodvoru predsednik g. Narte Velikonja, novoizvoljeni predsednik Sekretariata g. Niko Kuret, predsednik Slovenske dijaške zveze g. Etbin Bojc in gospodar kongresa g. Tone Krošl« (Iz družinske zbirke Krošl Šidjanin).

Anton Krošl, 2. ljubljansko obdobje 1931–1941: profesor, Gosarjev »portparol« in »doctor Philosophiae«

Po vrnitvi iz Francije je Anton Krošl oddal in zagovarjal junija 1930³⁶ svojo diplomsko nalogo in se isto leto zaposli kot učitelj pripravnik na Državni dvorazredni trgovski šoli na Gregorčičevi 29 v Ljubljani, kjer je poučeval zgodovino in nemščino. V šolskem letu 1932/33 je poučeval samo eno polletje. Že v šolskem letu 1933/34 je postal direktor in upravnik svoje zasebne Dopisne trgovske šole, kjer je poučeval nemško korespondenco, zgodovino in zemljepis. V Izvestjah za šolsko leto 1933/44 je napisal tudi sestavek z naslovom *Skozi ovire*, kjer opisuje zgodovino

³⁶ Kljub temu, da mi je datum o opravljeni diplomi zbujal dvome, saj ni mogel diplomirati v treh letih, so mi na referatu za dodiplomski študij na Filozofski fakulteti potrdili (23. 3. 2011), da je opravil diplomo junija 1930. Če upoštevamo preverjen podatek, da je maturiral junija 1926 ter da se je oktobra istega leta vpisal na bogoslovje v Mariboru, ki ga je po enem letu zapustil in septembra 1927 prišel v Ljubljano, je edina verjetna razlaga, da so mu priznali en letnik bogoslovja in se je tako vpisal v drugi letnik zgodovine.

vino, organizacijo, delo vodstva, delo učencev ter cilje dopisnega izobraževalnega »pokreta«. Kot lahko razberemo iz dokumentov, je istočasno poučeval nekaj časa kar na treh šolah.

V šolskem letu 1934/35 se je zaposlil kot pripravnik suplent na Državni trgovski akademiji na Bleiweisovi 8 v Ljubljani, kjer je poučeval, zgodovino, nemščino in srbohrvaščino. Tudi naslednje šolsko leto je bil pripravnik in poleg omenjenih obveznih predmetov je poučeval tudi strojepisje kot neobvezni predmet.

Poleg poučevanja so bila leta 1930–1936 uspešna tudi na publicističnem področju. Julija 1929 je bila ustanovljena krščanskosocialistična zadruga »Delavska založba«. Naslednje leto so izšle v okviru te založbe v prevodu Antona Krošla *Proletarske novele* Martina N. Andersena.³⁷ Istega leta pri isti založbi pa je uredil knjigo *Sedem mladih slovenskih pisateljev*.

Leta 1934 sta izšli dve njegovi knjigi. Pri Družbi sv. Mohorja je izdal knjigo *Zgodovina trgovine s kratkim orisom občne zgodovine* ter v sodelovanju s šolskim kolegom Stankom Petelinom tudi *Pregled občne zgodovine*. Krošlova *Zgodovina trgovine* je tudi digitalizirana in dostopna v digitalni knjižnici Slovenije – dLib-u, in sicer v okviru projekta Europeana Travel. Istega leta je izšel prevod *Zgodovine trgovine* tudi v srbsčini. Leta 1936 pa je izdal pri Trgovskem učnem zavodu v Ljubljani še *Priročnik za strojepisje*.

V šolskih letih 1937/38, 1938/39 in 1939/40 pa je poleg poučevanja obveznih predmetov in enega neobveznega vodil tudi arbiturijanski (maturantski) tečaj zbornice za TOI, kjer je učil nemško korespondenco in vaje v strojepisju. Poleg tega je bil še poverjenik podružnice počitniške zveze in poverjenik podmladka *Jadranske straže*.

Poleg poučevanja je Anton Krošl pisal svojo doktorsko disertacijo z naslovom *Zemljiška odveza na bivšem Kranjskem: organizacija in delo zemljiškoodveznih organov 1849–1853*. Leta 1941 je uspešno zagovarjal svojo disertacijo pred komisijo ter pridobil naslov »Doctor Philosophiae«, naziv, ki so podeljevali vsem doktorandom pred drugo svetovno vojno na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ne glede na smer študija. Istega leta je izšla njegova disertacija tudi kot monografska publikacija. Dolga leta je bila referenčno delo v slovenskem zgodovinopisju, pred kratkim pa je bila tudi digitalizirana v okviru projekta Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si.

Ob branju teh biografskih podatkov gotovo pomislimo, da je Anton Krošl res počasi opustil vse svoje mladostne ideale, se oddaljil od križarjev, Krekove mladine in krščanskosocialističnega gibanja ter prenehal »misliti politično«, se posvetil poklicu in »poburžoazil«, kakor ga je opisal Ernest Vilfan leta 1972. Kaj je delal Anton Krošl potem, ko se je oddaljil od križarjev, Krekove mladine in preden je z

³⁷ Stanko Bunc je prevodu namenil precej ostro kritiko: »Dasi nas veseli, da smo dobili v prevodnem slovstvu novega moža, ki gleda na svet in človeka na svoj način in zna stvari, ki jih drugi niso niti opazili, oblikovati tako, kot jih more samo ustvarjajoč umetnik, vendar ne moremo in ne smemo molčati, da nam je predstavil Nexö v tako neslovenski obliki ... Najžalostnejša je sintaksa, kajti Krošlovo izražanje je prepogosto povsem nemško. Prevajalec neredko misli mnogo bolj nemško kot sam izvirnik ...« Ljubljanski zvon, 1930, št. 6.

začetkom druge svetovne vojne začel »delovati politično«? Je »misлил in deloval politično« tudi vmes?

Križarstvo je bilo praktično sestavni del krščanskega socializma, katerega idejni vodje v dvajsetih letih so bili katoliški sociologi Andrej Gosar, Aleš Ušeničnik in Ivan Ahčin. Kot smo brali v »udarnih« člankih v Ognju, so mladi, politično usmerjeni križarji, ostro nastopali proti »krščanskemu solidarizmu«, ki so ga zastopali nekateri krščanskosocialistični misleci starejše generacije, toda ne tudi dr. Gosar. Sestavki Toneta Krošla so bili najbolj radikalni in so zastopali idejo ostrega razrednega boja ter nasprotovali solidarnosti družbenih slojev. Kljub temu da so njegova razmišljanja »nevarno« blizu marksizmu, pa ga Tone ni nikoli zastopal. Verjetno so prav ostra razhajanja med Kocbekom in Krošlom botrovala, da je slednji zapustil politično krilo križarjev, ne pa tudi križarske ideje. Večina križarjev je pritrdila Kocbeku, le Anton Vodnik, pa tudi pater Ahčin sta povedala, da ni v bistvu med njima nobene razlike.

Lahko si predstavljamo ta čas, ko je Tone ostal v praznem prostoru ter iskal somišljenike in novo polje delovanja! Tega je našel pri dr. Andreju Gosarju. Tudi dr. Gosar je ostal v tridesetih letih v enakem vakuumu kot Tone Krošl. Oba sta bila še levičarska katolika,³⁸ a nista bila ne s Kocbekom, ki je postal idejni vodja krščanskega socializma, ne z vedno številčnejšimi *Stražarji* in *Mladci*, predstavniki vse bolj radikalne katoliške desnice. Sredinska Gosarjeva politika ni imela v 30-ih letih kakšne bistvene veljave in t. i. »Gosarjev krog« je združeval le majhno število ljudi.

Kdaj točno sta se politično zblížala dr. Andrej Gosar in Tone Krošl, za zdaj nismo ugotovili. Vse kaže, da je to bilo malo pred kriznim letom 1934/35. Po atentatu na kralja Aleksandra je začasno jugoslovansko vlado sestavil Bogoljub Jevtić, ki je želel sestaviti koalicijo z dr. Gosarjem. Jevtiću ni uspelo sestaviti vlade, dr. Gosar pa se je za nekaj časa umaknil iz političnega življenja. V tem času je našel somišljenika v Jakobu Šolarju, s katerim je potem ves čas tesno sodeloval in ki je potem prevzel vodilno vlogo. Kot bomo videli v naslednjem pričevanju, se tudi Tonetu Krošlu ni izšla politična kombinatorika, zato se je za naslednjih pet let tudi on umaknil iz aktivnega političnega življenja.

Kako je to navezo Gosar–Krošl videl kdo drug kot Ruda Jurčec, beremo v poglavju *Strategija Koroščeve politike*, v tretjem delu njegove trilogije *Skozi luči in sence*. Leta 1935 je začel Jurčec delati kot dopisnik francoske agencije Havas, v času, ko so se začeli v Jugoslaviji pripravljati na petomajske volitve. Dr. Korošec je želel, da Jurčec izve, kaj načrtuje Gosarjev krog, in tako sta se gimnazijska sošolca ponovno srečala:

»Nekaj dni poprej me je bil namreč srečal profesor Tone Krošl na Miklošičevi cesti in mi poln navdušenja in pri njem običajne eksplozivno dinamične pripovedoval o načrtih doktorja Gosarja za sodelovanje enega krila Slovenske ljudske stranke pri Jevtićevih volitvah ...

Vzporedno s pripravami za pot v Celje sem hitel na sestanke s Krošlom, ki je po svojih računih imel ministrski položaj vsaj v žepu. Korošec mi je naročil, naj mu do sobote

³⁸ Za Gosarjev krog obstaja več oznak, odvisno, kdo je o tem pisal. Tako so bili »levičarski katoliki«, »katoliška sredina« in po Sajetu »krščanskosocialistična desnica«.

opoldne prinesem točno naziranje doktorja Gosarja in Krošla o tem, kako si zamišljata »idejno in svetonazorno« sodelovanje z Belgradom, kakor mi ga je Tone Krošl, navdušeni bivši križar, že znal opevati kar v pesniški obliki. Toda to je bilo premalo, zato sem Krošlu povedal, naj bi mi omogočil intervju z Gosarjem.

»Nič lažjega kot to,« mi je zaklical in široko razpel roki na vse strani. »Jutri zjutraj se dobiva ob deveti uri pred nunsko cerkvijo in greva v Gosarjevo vilo na Mirju.« Res sem bil zelo presenečen; Krošl je bil res več kot dovolj zasidran v Gosarjevem srcu ...

Komaj sva stopila čez stopnišče v malo vežo, sem že vedel, kaj in kako bo z intervjujem. Doktor Gosar naju je že čakal, naslonjen na steber ograje ob stopnišču v prvo nadstropje. Hotel sem se takoj obrniti nanj s prvim vprašanjem, toda me je Krošl prehitel in ne da bi se kaj preveč oziral na osebo, ki bi morala biti intervjuvana, je začel razvijati ves program bodoče volilne koalicije z Jevtićem in takoj nato tudi že program nove vlade. Mislim sem, vsaj prvi hip, da ga bo doktor Gosar prekinil, a ni bilo nič; naslonjen še bolj na steber je mirno poslušal in s tem izražal odobravanja nad vsem povedanim. Krošlov poudarek pa se je zbiral okoli načrtov za novo pojmovanje slovenske politike v novi Jugoslaviji. Zvest tradicijam križarstva in potem načrtom, ki so se bili v letih 1932 do 1935³⁹ rojevali v krščanskosocialističnem akademskem klubu Borba, je terjal popoln prelom s preteklostjo v slovenski katoliški politiki in prikazal svetovno nazorne poglede na slovensko politiko v čisto novi luči ...

Konec je prišel ravno tako naglo; doktor Gosar tudi ob zaključku ni ničesar rekel, le prijazno je naju pospremil do vrat ...

Za srednjo tehnično šolo sem se poslovil in Krošlu lepo zahvalil. »No, Havasu se le dobro razpiši,« mi je dejal v slovo. »Boš videl, kaj bo: sestavili bomo vlado za deset let.«

Krošlu seveda ni uspelo sestaviti vlade za deset let. Za naslednjih pet let nismo našli nobenih pričevanj o političnem delovanju Toneta Krošla. Gotovo je le, da sta politična somišljenika ostala povezana tudi v tem času. Ob nastopu vojne je dr. Gosar postal član *Narodnega sveta za Slovenijo*, vendar je po italijanski okupaciji šel v ilegalo. Ker so nastali spori s SLS zaradi imenovanja Marka Natlačena kot Koroščevega naslednika, je Gosar ustanovil svojo skupino *Združeni Slovenci*. Zato so se v iskanju političnih zaveznikov, v boju proti OF in okupatorju, vse bolj približevali liberalcem in vojaški komandi Slovenije. Priznavali so generala Mihajlovića kot vrhovnega poveljnika, a so zaradi tega prišli v spor z radikalnimi *Stražarji*, ki so se zavzemali za samostojno Slovenijo.

Nova protikomunistična koalicija je nastala aprila 1942 kot *Slovenska zaveza*, toda zaradi starih sporov v njej ni bilo ne Gosarja, ne Natlačena, ne liberala Kramerja. Takrat je v ospredje Gosarjeve skupine prišel prof. Jakob Šolar, ki je v *Slovenski zavezi* zastopal *Združene Slovence*. Liberalna in Gosarjeva skupina sta znotraj zaveze podpirali majorja Karla Novaka, Mihajlovićevega namestnika v Sloveniji. Vendar Novaka ni podpirala SLS, zato je delovanje zaveze bilo neučinkovito. Po kapitulaciji Italije so se Gosarjevi skupini pridružili še nekateri liberali kot Janko Mačkovšek, Milan Bano, Andrej Uršič ter Narodna legija.

Januarja 1944 je Draža Mihajlović ustanovil na predlog majorja Glušiča *Nacionalni komite za Slovenijo*, za njegovega predsednika pa je imenoval junija 1944 dr. Gosarja. Antonu Krošlu ni uspelo spraviti leta 1935 dr. Gosarja v Jevtićevo, sicer kratkotrajno vlado. Skoraj deset let pozneje pa mu je uspelo pri Mihajloviću

³⁹ Jurčec se je zmotil, akademski klub Borba so ukinili leta 1933.

imenovati dr. Gosarja za predsednika Nacionalnega komiteja, kar je pomenilo, da bi bil Gosar predsednik Slovenije, če bi se vse tako izteklo, kot so načrtovali. Toda 28. junija 1944, kot bomo videli pozneje, Antona Krošla ni bilo več poleg dr. Gosarja. In ponovno se ni nič izteklo tako, kot so načrtovali.

Enaindvajsetega junija 1944 je bil ustanovljen tudi *Slovenski ljudski blok SLB*. To je bil zadnji poskus meščanskih strank in nekaterih organizacij, da se organizirano uprejo OF in partizanom potem, ko se je izkazalo, da vsi prejšnji sveti, zaveze in komiteji niso uspeli ustvariti enotne fronte zaradi notranjih nesoglasij. V Slovenski ljudski blok so stopili SLS, Gosarjeva skupina, Stražarji in Katoliška akcija. Med sopodpisniki pogodbe je bil tudi Antonov brat Jože Krošl.

**Anton/Tone Krošl 1941–1944: 3. ljubljansko obdobje:
ustanovitelj Pobratima, voditelj Narodne legije,
načelnik Državne obveščevalne službe**

*Fotografija 5: dr. Anton Krošl,
38 let, načelnik DOS-a,
11. julij 1943, Ljubljana
(iz družinskega albuma Krošlov
s Ptujja).*

Anton Krošl je ob začetku vojne šel v »operativo« in tako začel tudi »delovati politično«. Leta 1941 je bil med ustanovitelji ilegalne organizacije, nekateri ji zaradi majhnega števila pripadnikov pravijo tudi klub,⁴⁰ *Pobratim*, ki je imela svoj ustanovni sestanek 1. junija 1941. Imeli so svojo obveščevalno službo in so izdajali dva časopisa, in sicer *Vir*, glasilo izvršnega odbora, in *Pobratim*, glasilo Pobratimove mladine. Red *Pobratim* je imel svoj znak, svoje geslo, svoj pozdrav,

⁴⁰ Grum, *Zakaj ni četniška ilegala*, str. 69.

svojo himno, zastavo in grb. Imeli so program, katerega namen je bil med drugim, »da bedi nad koristmi slovenskega naroda in se zanje ves žrtvuje ter da dela na osvoboditvi vsega slovenskega naroda in jugoslovanskega ozemlja, na zgraditvi in očuvanju Velike Jugoslavije ...«⁴¹

V zapisniku iz Šolar-Fabijanovega procesa leta 1952 je zapisano:

»Tudi s Tonetom Krošljom je imel stike, ta mu je zaupal zadeve o Pobratimu in ga vabil, a se je stvar Šolarju zdela premalo resna. Tam je bilo vključenih nekaj njegovih dijakov, ki so izdajali različne lističe. Nekajkrat je dobil Bilten, na katerih so bila rdeče obrobljena poročila o njem, kje ga je kdo kdaj videl govoriti s člani OF, kolikokrat je bil pri Finžgarju in podobno. Nato je Krošlju prepovedal vsako pošiljanje njihove literature in zlorabo njegovega imena.«⁴²

Nekoliko drugače pravi o tem Franček Saje, ki navaja »dobro obveščenega« Rudolfa Smersuja, vodjo Slovenske legije in vodilnega člana SLS:

»Pobratim se je končno združil z dvema možema iz katoliškega tabora prof. Šolarjem in Gosarjem. Šolar pa se je s vso močjo vrgel na delo. Moje osebno prepričanje o Šolarju, ki je duhovnik in znanstvenik in kot neomadeževan vleče, je, da je storil ta korak zgolj iz osebnih ambicij. Ker ime Pobratim ni vleklo, ga je Šolar predrugal in svoji skupini nadel ime Narodna legija.«⁴³

Šolar je sicer zavračal vsako povezavo s Pobratimom in Narodno legijo. Na znanem Šolar-Fabjanovem procesu leta 1952 pa beremo naslednjo ugotovitev sodišča:

»Glede Pobratima se Šolar zagovarja, da s Pobratimom ni imel nobenega stika. Sodišče pa smatra na podlagi izpovedb prič in dokumentarnega gradiva, da sta se Šolar in Gosar pridružila Pobratimu kot važna člana in da je Pobratim prešel v Narodno legijo, kakor Stare govori, ravno Šolarjevo maslo. Glede na to, da je Ločniškar, propagandist Narodne legije, potrdil, da je Šolar bil v vodstvu NL in glede nato, da imamo še šest ali sedem poročil, ki potrjujejo vodstveno vlogo Šolarja v Narodni legiji, sodišče smatra, da zagovora ne more upoštevati in da ni resničen. Pri tem se je potrebno ozirati tudi na izjave samega obtoženca, ki jasno pove, da se je stalno družil s Krošelj Antonom, ki je bil notorno vodstveni organ Pobratima. Torej je popolnoma jasno, da sta diskutirala v smeri, kako naj usmeri Krošelj delovanje Pobratima in kasneje delovanje Narodne legije.«⁴⁴

Ko se je 22. aprila 1943 ing. Janko Mačkovšek sestal z Milošem Staretom, je zapisal v svoj dnevnik pod točko tri: »Ustanovitelji »Pobratima« so: Maister, Benko (Tone Krošelj), Šenk, Bano.«⁴⁵ Tukaj pa Voduškova doda opombo, kjer nekoliko spremeni seznam ustanoviteljev, in sicer: »Pobratim je bila organizacija, ki so jo l. 1941 ustanovili Anton Krošelj, dr. Vladimir Šenk, Hrvoje Maister in Franc Zupan in naj bi bila zametek bodoče slovenske vlade.«⁴⁶ Da je dejansko šlo za neštete variacije (bodoče) vladne kombinatorike, je možno slediti tudi v Mačkovškovem dnevniku, kjer je zapisal proti koncu marca 1944 več možnosti, kakšno naj bi bilo

⁴¹ Saje, *Belogardizem*, str. 219.

⁴² Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 550.

⁴³ Saje, *Belogardizem*, str. 218.

⁴⁴ AS 1931, 565, str. 379.

⁴⁵ Vodušek, *Dosje Mačkovšek*, str. 62.

⁴⁶ Ibid.

številčno razmerje med predstavniki posameznih političnih opcij v bodoči slovenski vladi.⁴⁷ V ta namen se je 9. maja 1944 Tone Krošl sestal z Otmarjem Pirkmajerjem, s katerim sta nadaljevala pogovore o formiranju skupnega predstavništva in usklajevala številčno zastopanost posameznih strank v bodoči vladi.⁴⁸

Medtem ko Mačkovšek navaja štiri ustanovitelje *Pobratima*, pa Pavle Borštnik, aktivni član te ilegalne organizacije,⁴⁹ navaja le dva oz. tri, in sicer dr. Antona Krošla in prof. Antona Ovna. Pozneje pa naj bi se jima pridružil dr. Milan Bano. Nastavki za *Pobratim* pa naj bi, po Borštnikovem prepričanju, segali v leto 1938, ko je profesor Oven ustanovil *Mrtvo stražo*. V letih 1939 in 1940 je organiziral nekaj političnih tečajev v Malnarjevi koči na Črni prsti, kamor je pogosto prihajal tudi Tone Krošl. Franček Saje pa pravi,⁵⁰ da je Bela krajina imela svojo okrožno organizacijsko trojko, v kateri je Oven zastopal *Pobratima*, navaja pa tudi, da sta *Pobratim* ustanovila dr. Anton Krošl in liberalec dr. Milan Bano.⁵¹ Ilegalna organizacija *Pobratim* je bila v tesnih stikih z majorjem Karlom Novakom, poveljnikom Mihajlovičevih četnikov v Sloveniji, in je delovala že takrat predvsem na področju propagande in obveščevalne dejavnosti.

Franček Saje navaja,⁵² da so se v *Pobratim* vključili tudi križarji, ki so jih vodili ljubljanski frančiškani, nato jih je pater Odilo Hajnšek odvrnil od sodelovanja z »liberalci«.

Časopis *Pobratim* je v bistvu ciklostilni razmnožen tipkopis na največ štirih medsebojno nepovezanih straneh. Avtorji besedil niso zapisani, če pa so, so to samo imena, ki pa seveda niso prava. Besedila vsebujejo zahteve,⁵³ novosti iz vojne, udarniške članke proti okupatorju, proti OF in partizanom, poročila o zaveznikih itd.

Voduškova navaja,⁵⁴ da je dr. Milan Bano-Gornik ali Jankovič (ilegalni imeni pri DOS-u) ustanovil jeseni 1942 skupaj s Tonetom Krošlom tudi *Narodno legijo*, v kateri sta zbirala ljudi, ki niso pripadali nobeni politični opciji. Malo drugače pa navaja Borštnik, in sicer, da se je spomladi 1943 *Pobratim* povezal s krščanskimi socialisti, ki so ustanovili ilegalno Pomožno policijo, namenjeno boju proti OF. Iz te »koalicije« je nastala *Narodna legija*, katere večji del naj bi padel septembra 1943 pri Grčaricah. Pri Grumu pa beremo, da je bila Narodna legija, ki so jo sestavljali predvsem izobraženci in nekaj aktivnih oficirjev, predvsem jugoslovansko usmerjena. Kljub majhnosti, saj je štela le med 150 in 200 ljudi, je bila dobro organizirana. Saje je še bolj natančen: *Narodna legija* je bila vojaška organizacija nekaterih liberalcev iz Napredne delovne skupnosti okrog dr. Milana

⁴⁷ Ibid., str. 95.

⁴⁸ Ibid. »2) Krošelji pri Oru (O. Pirkmajer)...«

⁴⁹ Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske*, str. 58.

⁵⁰ Saje, *Belogardizem*, str. 364.

⁵¹ Ibid., str. 218. Avtor citira Smersujev govor »Slovenska legija in politične stranke v Sloveniji«, ki je bil 8. julija 1943 v frančiškanskem samostanu.

⁵² Ibid., str. 219.

⁵³ »Meje Slovenije bodo »Jadran-Avša-Ter-Gornji Tilment-Karnijske Alpe-Toblaško polje-Visoke in nizke Ture-Čemernik-Blatno jezero-zveza z bratskim hrvaškim narodom do Jadrana: Kdor zahteva manj, ne zahteva ničesar!« *Pobratim*, 15. 4. 1942, št. 7.

⁵⁴ Vodušek, *Dosje Mačkovšek*, str. 62.

Bana in ing. Črtomirja Nagodeta, nekaterih klerikalcev⁵⁵ okoli prof. Toneta Krošla in desnega krila krščanskih socialistov pod vodstvom dr. Andreja Gosarja in prof. Jakoba Šolarja.⁵⁶

Ne glede na različne trditve, dejstvo je, da so Italijani aretirali dr. Toneta Krošla 30. avgusta 1942,⁵⁷ ki je bil takrat član Vrhovne organizacijske trojke v glavnem štabu JVvD. Poleg njega so aretirali tudi njegovega brata Jožeta, vidnega člana SLS, ki je stanoval pri svojem bratu v Gradišču 1. To aretacijo navajajo različni viri, med njimi tudi poveljnik JVvD Karl Novak,⁵⁸ ki se je nekaj časa skrival pri njem. Oba brata sta ostala v zaporu do 12. aprila 1943, ko sta bila oproščena zaradi pomanjkanja dokazov.

Slovenska legija, organizacija, ki jo je ustanovila SLS, je z majorjem Novakom prekinila sodelovanje že 10. junija 1942, medtem ko mu je *Narodna legija* ostala zvesta. Tako sta odslej JVvD – Jugoslovansko vojsko v domovini sestavljali le še dve legiji, in sicer *Sokolska* in *Narodna*. Natanko leto zatem se je Jakob Šolar tudi odpovedal vsakršnem sodelovanju z *Narodno legijo*.⁵⁹ Iz povojnega procesa proti Šolarju so bili uporabljeni tudi podatki iz Nagodetovega dnevnika:

»Šolar je pripovedoval: Novaka se mora po vojski postaviti pred vojaško sodišče, ker je zapravlil Mihajlovičevo stvar med nami. On je glavni krivec obupne dezorientacije. Drugi krivec pa so klerikalci, Šmajd in Stare, ki sta belo gardo organizirala namenoma in izključno in a priori kot strankarsko milico, ki se mora pokoravati samo strankarskim interesom.«⁶⁰

Po porazu pri Grčaricah je JVvD – Jugoslovanska vojska v domovini v Sloveniji praktično nehala obstajati. Pavle Borštnik pravi, da se je iz vrst članov *Narodne legije*, ki niso bili pri Grčaricah, ustanovila Državna obveščevalna služba DOS, in postavlja datum njegove ustanovitve takoj po kapitulaciji Italije. Tako pravi tudi poročilo obveščevalne službe, ki ga je za begunsko vlado v Londonu napisal neznani obveščevalec.⁶¹ Poročilo obsega čas od 1. 10. 1943 do 25. 3. 1945. Sporoča, da je bivši poveljnik Novak odpotoval 19. septembra 1943 v Rim in da je po obsegu skromna OBS (obveščevalna služba) prenehala z delom. Nato je 1. oktobra 1943 prvi namestnik⁶² postavil šefa nove obveščevalne službe, ki je imenoval glavno načelstvo in predpisal osnovna določila organizacije.

⁵⁵ Saje je to knjigo napisal leta 1952. Pri oznakah je nedosleden, gotovo tudi neveden in je tako Krošla označil kot klerikalca, kar pa ta, že po definiciji, to gotovo ni bil! Če bi bil prebral Krošlove prispevke v Ognju (*Quid statis otiosi?*), se mu taka oznaka ne bi zapisala.

⁵⁶ Saje, *Belogardizem*, str. 218. Kot smo že povedali, Gosarjevo skupino različni avtorji označujejo različno. Za Sajeta je Gosarjeva skupina dosledno desno krilo krščanskih socialistov.

⁵⁷ Dvajsetega oktobra 1942 je ljubljanski škof Rožman poskušal posredovati za oba brata: »Il sottoscritto Vescovo di Lubiana dichiara sul conto di Giuseppe ed Antonio Krošl, detenuti nelle carceri del Vostro Comando ... Več o pismu škofa Rožmana je v poglavju Jože Krošl (AS 1938/428 MAPA Jože Krošl).

⁵⁸ Kranjc, Kljakič, *Plava garda*, str. 62. Karl Novak tukaj navede: »konec avgusta 1942 so Italijani aretirali nekaj članov našega štaba in slovenskega četništva (dr. Antona Krošlja - Benka (Seljak), Alfreda Kralja, ...«

⁵⁹ Ibid., str. 221.

⁶⁰ Proces Šolar - Fabjan, AS 1931, fasc. 565, mapa 3, str. 10, list II 043012.

⁶¹ Kranjc, Kljakič, *Plava garda*, str. 166.

⁶² Kranjc navaja, da je to bil konjeniški polkovnik Anton Kokalj, str. 166.

Na podlagi do zdaj pregledanih virov ni jasno, kdo je bil prvi načelnik DOS-a. Po mišljenju mnogih je bil to Karl Novak, saj nekateri viri navajajo, da je bil načelnik predhodnic DOS-a, in sicer SIS-a (Slovenske informacijske službe) in JOS-a (Jugoslovanske obveščevalne službe).⁶³ Zato se tudi ne ve, kdaj je postal načelnik Anton Krošl⁶⁴ - Benko, ki pa je to zagotovo bil v času »vidovdanske« aretacije 28. junija 1944. Če upoštevamo tudi pričanje njegovega učenca Janeza Kreka, ki sicer navaja napačen mesec, je vodil Tone Krošl še marca⁶⁵ 1943 nekakšno obveščevalno službo, verjetno prav OBS. Glede na narisano shemo DOS-a⁶⁶, se omenja na vrhu Dušan Pleničar - Bratko, nato pa so zapisani po vrstnem redu dr. Anton Krošl, dr. Milan Bano, dr. Stanislav Leskovic, dr. Jurij Savelli ter ing. Janko Mačkovšek. Da bi bil Dušan Pleničar vodja DOS-a takoj na začetku vojne, je malo verjetno, ker se običajno ni upoštevalo dejstvo, da je bil šestnajst let mlajši Dušan Pleničar Krošlov dijak na srednji šoli in da ga je slednji tudi pripeljal v organizacijo. To se je zgodilo že leta 1941, ko je dvajsetletni Pleničar postal član Pobratima, medtem ko je imel dr. Anton Krošl šestintrideset let. Gotovo pa je bil Pleničar eden od glavnih Krošlovih pomočnikov. Tudi Janko Soklič, trojni agent, ki je delal za DOS, Šmajdovo oz. SLS-ovo TOS ter gestapo, je povedal na povojnih zaslišanjih, da sta bila Dušan Pleničar - Bratko in Anton Krošl - Benko vodilna četniška obveščevalca za Slovenijo.⁶⁷

Kot bomo videli pozneje, se je Pleničar vse bolj povzpental v prvi plan, zato je tudi omenjena shema narisana tako, da je bil Pleničar nad načelstvom DOS-a, v katerem so si po vrstnem redu sledili načelniki v letih 1944. Omeniti velja, da je bila shema narisana po vojni, ko je že malo zbledel spomin na Krošla, ki je izginil s prizorišča že sredi leta 1944. Potem je Pleničar nedvomno prevzel vodilno vlogo pri DOS-u, in kot bomo videli v Sokličevih pričevanjih, tudi po vojni, in sicer v begunskih taboriščih v Forliju in Eboliu.

Janko Soklič je tudi povedal, kakšne podatke je zbiral DOS: registriranje vseh dogodkov (prisilne mobilizacije, likvidacije), zbiranje podatkov o ljudeh, ki so v OF, o miniranju železniških prog, o partizanskih uspehih, o nemških in domobranskih akcijah, o strogo vojaških podatkih, pomembnih za Britance, itd. Soklič pravi, da mu je Krošl še posebej naročil,⁶⁸ naj zbere čim več podatkov o policijskih in gestapovskih častnikih.

Po Krošlovem vidovdanskem prejetju je postal načelnik dr. Milan Bano, ki je to ostal do aretacije decembra 1944. Dr. Bano je živel na Igriški 3 v Ljubljani in je imel psevdonim »Radkovič«. Nato je postal namestnik načelnika dr. Leskovic Stanislav (»Mazovec«), tretja oseba iz vodstva DOS-a, sicer pa sodnik okrajnega sodišča v Ljubljani. Poleg teh treh sta bila v načelstvu DOS-a še ing. Janko

⁶³ Vidic, *Po sledih črne*, str. 256.

⁶⁴ V tem dokumentu je zapisan kot Krošelj: AS Četniki 1914, fasc. 120A, Državna obveščevalna služba DOS.

⁶⁵ Marca je bil Krošl še v zaporu, potem verjetno aprila ali maja. Iz zapora je prišel 12. aprila 1943.

⁶⁶ AS 1914 Četniki, fasc. 120A, mapa DOS.

⁶⁷ Jan, *Korenine zla*, str. 305.

⁶⁸ Ibid., str. 309.

Mačkovšek, ki je stanoval na Igriški 6 in je bil aretiran junija 1944, ki je skrbel za zveze s tujino s pomočjo IS Intelligence Servica, ter dr. Savelli Jurij (»Dr. Poljanec«). Slednjega je poslala v DOS tajna obveščevalna služba SLS – TOS. Tudi dr. Savellija je decembra 1944 aretirala GSP. Dokument navaja, da je bil dr. Krošl hkrati tudi na čelu načelstva za Ljubljano.⁶⁹ Poleg omenjenih pa isti dokument iz ARS navaja še tri osebe, Dušana Pleničarja, dijaka,⁷⁰ doma iz Litije, ki je bil pri glavnem štabu. V času racij junija 1944 je pobegnil na teren. Druga dva sta Pavel Kovač, načelnik Pokrajinskega oddelka DOS-a za Primorsko, ki je bil tudi aretiran decembra 1944, ter Slavko Krek, načelnik za Štajersko.

Sedež DOS-a, državne obveščevalne službe, ki se je kasneje preimenovala v obveščevalno službo jugoslovanske vojske v domovini – JVVd, je bil v palači Bata, kjer je danes veleblagovnica Nama. Janko Soklič, trojni agent, ki je zase menil, da je Mihajlovičev simpatizer in kraljev pristaš, je na zaslišanju leta 1948 povedal, da so v DOS-u imeli likvidacijski oddelek,⁷¹ naročila pa so opravili pripadniki Črne roke. Soklič je tudi povedal, da je likvidacijski oddelek pri DOS-u vodil industrialec Franc Hainrihar – major Lesar, ki je tudi financiral četniško gibanje v Sloveniji.

Janez Vidic, avtor *Po sledovih črne roke*, pravi, da sta se tako domobranska kot četniška Črna roka pojavili po ustanovitvi slovenskega domobranstva in Hacinove policije novembra 1943. Nadalje pravi, da je načelstvo DOS-a ukinilo organizacijo Črne roke poleti 1944 in da po takem sistemu niso organizirali nobenega umora več.

O mladinskem obveščevalnem oddelku DOS-a pa pravi na zaslišanju Janez Krek, Krošlov učenec:

»Tega meseca (marec 1943⁷² me je poklical k sebi takratni moj razrednik dr. Krošl Anton, ki je imel dopisno trgovsko šolo v Gradišču 1 in mi je dejal, da je že govoril z Rupnikom, ki da me je prepustil njemu in naj bi jaz prevzel obveščevalno za Trgovsko Akademijo.«

⁶⁹ Ibid: Državna obveščevalna služba DOS. Na prvem listu v mapi je shema DOS-a, narisana v formatu A3. Glavni štab v Beogradu ter njemu podrejeno načelstvo DOS-a za Slovenijo, ki je imelo štiri odseke: propagando, organizacijo, finance in specialiste. Načelstvo DOS-a je imelo še pet pokrajinskih načelstev, in sicer za Gorenjsko, Dolenjsko, Primorsko, Štajersko in Ljubljano. Odseki na ljubljanskem načelstvu so bili enaki kot na državni ravni. Ljubljana je imela še sedem okrajev, viški okraj pa je imel še tri sektorje.

⁷⁰ V več virih se Dušan Pleničar navaja kot akademik. V tem dokumentu iz ARS je naveden kot dijak. Dušan Pleničar je bil rojen leta 1921, leta 1941 pa je bil bruc na Pravni fakulteti v Ljubljani. Pleničar Dušan ni bil akademik, kot to navajajo nekateri viri. Napaka izhaja iz izjave Janka Sokliča, ki na enem mestu (ARS 1931, fasc. 549, A371020 oz. 3436) navaja, da je Dušan Pleničar akademik, na drugem študent tehnike in tretjem študent filozofije. Ker je bil Dušan Pleničar Krošlov učenec na trgovski akademiji, je bil za Sokliča akademik. Nato so to poimenovanje Pleničarja z akademikom prevzeli in navajali mnogi raziskovalci.

⁷¹ Jan, 1995, str. 378. Hkrati pa Jan omenja Sokliča tudi kot vodjo Črne roke na Gorenjskem. Avtor tudi navaja, da je Črna roka 26. novembra 1944 umorila Petra Omana, člana KP in partizanskega obveščevalca. Nato pa je Anton Krošl povedal Sokliču: »s temi likvidacijami ste dosegli prav nasprotno od onega, kar ste hoteli« (str. 383). Če je to Krošl povedal Sokliču, potem je to moralo biti pred 28. junijem 1944 in ne novembra 1944, saj je takrat bil Anton Krošl že v koncentracijskem taborišču v Hamburg-Neuengamme.

⁷² Ta datum ne more biti pravi, ker je Anton Krošl bil zaprt do 12. 4. 1943, res pa je, da je dokument nekoliko zmedeno označen.

Janez Krek je imel obsežen dosje, več kot dvesto strani, ki se že v arhivski obliki bere kot napeta zgodba. Na 106. strani⁷³ navaja osebe, s katerimi je bil v ožjih stikih, kjer poleg Jožeta Verovška, Rudolfa Žitnika, Marjana dr. Zajca in maj. Karla Novaka na prvem mestu navaja Antona Krošla. Iz tega dokumenta med ostalim zvedemo, zakaj so Krošla aretirali Italijani:

»Prof. Anton dr. Krošl. Bil je razrednik ves čas mojega šolanja na Trgovski Akademiji, kjer sem ga tudi spoznal. Poučeval je nemščino in zgodovino. Kot sem že omenil, je bil na šoli priljubljen, ker je bil eden izmed redkih, ki se niso dali podkupiti in je vedno pravično nastopal ... Leta 1942 je bil od Italijanov zaprt v zvezi z odkritjem ilegalne tiskarne Mo-Ga.«

Na povojnem sojenju duhovniku križniškega reda Alfonzu Klemenčiču beremo v obtožnici, »da so se na njegovem domu srečevali domači »belogardisti« kot prof. Anton Krošelj, dr. Milan Bano, Anton Duhovnik in drugi«⁷⁴. Alfonz Klemenčič je v odgovoru na pritožbo javnega tožilca 22. 1. 1946 zapisal, da:

»ko je nekoč prišel k njemu Krošelj z mislijo, da bi se organizirala jugoslovanska vojska, ki naj bi vzporedno z OF stopila v borbo, ga je zavrnil, češ, da se kot duhovnik ne spušča v stvari vojaških organizacij.«⁷⁵

Da je Anton Krošl dejansko organiziral tudi vojsko in ne le obveščevalno službo, je razvidno iz Sajatovih navedb, pa tudi iz pričevanja njegovega bivšega učenca Janeza Kreka:⁷⁶

»Tako sem od Krošla dobil nalogo, da tudi jaz odidem na teren, ... odšel sem na teren 31. maja, in sicer so me poslali samega do Loga na Notranjskem, kjer sem se moral javiti takratnemu poručniku Bele Garde Pezdirju (ali Pezdircu), ki me je nato skupno z drugimi, prihodnji dan dospelimi tremi, odpeljal s civilnim avtom na neko mesto v hribih, kjer so nas čakali trije od garde in nas odpeljali na Podsmrečje.«

Tudi Jože Vidic navaja, da je prvo oboroženo skupino s pomočjo članov Pobratima in v sodelovanju s Slovensko in Sokolsko legijo sestavil dr. Anton Krošl - Benko.⁷⁷ Ustanovljena je bila maja 1942, svojo postojanko pa so imeli na Primskovem.⁷⁸

Dr. Anton Krošl je bil kot vodja *Pobratima* in *Narodne legije* član glavne organizacijske trojke ali odbora (GOO) pri Novakovem štabu. Poleg njega je Slovensko legijo zastopal dr. Albin Šmajd, Sokolsko pa Rudolf Žitnik. Toda Anton je kot »operativec« in član Novakovega štaba še vedno ali ponovno sodeloval za Gosarjevo skupino. Novaku in Mihajloviću je predstavljal Gosarja kot politika, ki bi po vojni utegnil združiti vse Slovence.⁷⁹ Krošlu in Gosarju ni uspelo priti v

⁷³ AS 1931, škatla 428, mapa Janez Krek, list XII 42158.

⁷⁴ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 123.

⁷⁵ Ibid., str. 128.

⁷⁶ AS 1931, škatla 428, mapa Janez Krek, list XII 42406.

⁷⁷ Vidic, *Po sledih črne roke*, str. 103.

⁷⁸ Ibid. Sicer je avtor še leta 1982 vse zmetal v isti koš in povedal, da je to bila prva belogardistična postojanka, čeprav nekoliko naprej pa le pove, da sebe niso šteli za belogardiste, ampak za kraljeve vojake, to je za četnike.

⁷⁹ Simčič, *Andrej Gosar, krščanstvo*, str. 57.

Jevtićevo kratkotrajno jugoslovansko vlado pri petomajskih volitvah leta 1935. Anton Krošl je bil očitno zvest Gosarju tudi takrat, ko se je že videlo, da je Gosar »mrtva točka«, kot se je izrazil Rudolf Smersu na večkrat omenjenem predavanju pri frančiškanih leta 1943. Krošlu in Gosarju ni uspelo po desetih letih sodelovanja niti drugič. Res je, da je bil dr. Gosar imenovan za predsednika Nacionalnega komiteja za Slovenijo junija 1944. To je pomenilo, da bi bil v primeru zmage imenovan za predsednika vlade v Sloveniji. Gosarjeva skupina se je pridružila tudi novoustanovljenemu Slovenskemu ljudskemu bloku, in sicer 21. junija 1944. Tudi ta vseslovenska protikomunistična koalicija se zaradi nesoglasij ni uspela obdržati, tako kot prejšnje. O delovanju te koalicije bo več povedano v pričevanjih Jožeta Krošla.

V Nagodetovem dnevniku, katerega delna obnova je uporabljena na procesu proti Jakobu Šolarju leta 1952, beremo, da so se sestali pri Nagodetu že 16. septembra 1943 nekateri liberali in imenovali na svojo roko novega komandanta Antona Krošla.

»Kavčnik bo sklical k Nagodetu sestanek Šolarja, Bana, pozneje in Rusa, da se sestavi podtalna in skrivna VZ, ki bo prevzela v roke politično in vojaško vodstvo. Imenovala je na svojo roko novega komandanta Krošla, ki mora takoj na teren. Nagode jih bo sklical.«⁸⁰

Po kapitulaciji Italije so Nemci prevzeli 9. septembra 1943 varnostno-policijske naloge tudi v Ljubljanski pokrajini. Urad se je skrajšano imenoval Komandir SIPO in SD Bled, izpostava Ljubljana. SIPO in izpostava SD sta imeli tudi svojega zveznega vodjo pri slovenski politični policiji v Ljubljani, ki jo je tudi nadziral. To je bil kriminalistični sekretar Paul Duscha. Drugi nemški urad v Ljubljani, ki se je ukvarjal z obveščevalno službo, je bila vojaška obveščevalna služba Abwehr, katere glavna naloga je bila boj proti OF in DOS.

Junija 1944 je bil dr. Anton Krošl aretiran že drugič, tokrat od nemške policije. Nekaj mesecev za njim pa tudi Šolar in nato še dr. Gosar.

Janko Soklič,⁸¹ po nekaterih virih je prav on izdal gestapu svojega šefa Krošla, je izjavil na procesu leta 1948 naslednje:

»Benka (Krošlja) sem seznanil z Druschkejevim stališčem do četništva. Brez pomisleka je sprejel ponudbo o sodelovanju četnikov z Nemci proti partizanski vojski. Moramo organizirati močno obveščevalno službo na Gorenjskem, na Dolenjskem in na Štajerskem, je dejal ... Naj uporabim vsa sredstva za pridobitev gestapa na stran četnikov. »Z vsemi sredstvi moramo tolči komuniste. To je politična taktika,« je razlagal. »Nemci bodo odšli, komunisti pa ostali ...«

Krošelj je bil vseskozi moj šef. Vsa poročila sem pošiljal njemu, od njega pa sem dobival direktive. Že na prvem sestanku sem opazil oživljeno strankarsko rivalstvo. Krošelj je izrecno poudaril, naj pri Nemcih vedno govorim le o Šmajdu in njegovih željah: »Nacionalisti ne smemo biti kompromitirani kot sodelavci okupatorja. Zaveznike moramo pričakati opranih

⁸⁰ Šolar-Fabjanov proces, AS 1931, fasc. 565. Podatki iz Nagodetovega dnevnika, tretja mapa, str. 11/29, list II 043013.

⁸¹ Janko Soklič z Jesenic je bil zaupnik in agent dr. Antona Krošla (DOS) in dr. Albina Šmajda (TOS). Bil je zvezni oficir med načelstvom DOS-a in centralo gestapa na Bledu. Vzdrževal je zvezo med načelstvom DOS-a in pokrajinskimi izpostavami v Kranju, Celovcu in Trstu. Leta 1948 je bil aretiran in obsojen na smrt tako kot Mirko Bitenc, s katerim se bomo srečali v poglavju o Jožetu Krošlu.

rok. Šmajd naj se po vojni zagovarja kakor ve in zna. Verjetno bo njegovo mešetarjenje z Nemci in Italijani pomenilo po vojni njegovo politično smrt.«

Klerikalci so Benka (Krošlja) obtoževali med vojno in po vojni v emigraciji, da razsipa denar, ki ga prek švicarskega konzulata v Trstu dobiva od jugoslovanske vlade v tujini za organizacijo. Po njegovem ukazu sem mnogo potoval: na Dunaj, v Celovec, v Trst in razne kraje po Sloveniji. Plačeval mi je vse izredne stroške potovanja in razna pijančevanja z Nemci. Svojo funkcijo in delo je opravljal tako tajno, da tri mesece po prvem in pri naslednjih srečanjih sploh nisem vedel za njegovo pravo ime. Imel je natančne podatke o vseh dogodkih in osebah. Karkoli sem potreboval, blago, cigarete, pijačo, ženske nogavice, vse mi je priskrbel. On sam pa je bil slabo oblečen. Pozimi sva govorila v nezakurjeni sobi. Ludvigerju je celo dal svoj hubertus, plašč. Gospodinjila mu je mlada, lepa bivša učenka (bil je ločen), ljubica, ki je zanj opravljala kurirsko službo v Ljubljani. Redkokdaj je pil in kadil. Ne drži, da je po nepotrebnem zapravljaj denar.

Zanimivi so tudi njegovi politični nazori. Po njegovem mnenju bi bila po odhodu Nemcev potrebna večletna diktatura in šele nato demokracija po angleškem vzorcu. Nacionalizacija industrije⁸² in reforma socialne zakonodaje; dvig življenjskega standarda delavcev in nameščencev. »Poglejte Anglijo,« je večkrat dejal prijateljem, »vse stranke so dovoljene, fašisti in komunisti, kateri pa zaradi prave demokracije in dobrega življenja delavcev ne uspevajo.«

Govoril je tudi o agrarni reformi in ločitvi cerkve od države. Same lepe stvari in jaz sem verjel, da se s takim programom morajo strinjati tudi komunisti.«⁸³

Ta zelo kratek Sokličev opis Krošlovih političnih nazorov je za nas zelo pomemben. Svetovnonazorsko in politično prepričanje zrelega Antona Krošla sta identični z razmišljanji mladega Krošla iz časov njegovega urednikovanja pri *Ognju*. Kontinuiteta križarskega oz. krščanskosocialističnega razmišljanja iz 30-ih let je 15 let pozneje in sredi vojne vihre jasno razvidna. Malo manj je jasno, zakaj je menil, da bo po vojni nekaj časa potrebna diktatura, preden se ne preide na parlamentarni sistem po angleškem vzoru. Morda najdemo zapisane zametke takega razmišljanja že v *Ognju*:

»Spremeniti je treba celotnega človeka, duševno in telesno in bomo potem res lahko rasli v Kristusovem kraljestvu, svobodni njegovi otroci – v novi družbi, novi ljudje.«⁸⁴

Poskusimo primerjati še nekaj v vojni izrečenih misli s tistimi, ki so bile zapisane leta 1928 v *Ognju*. Soklič pravi, da jim je Anton Krošl govoril, da bo treba po vojni dvigniti življenjski standard delavcev in nacionalizirati industrijo. Poglejmo, kaj je o tem zapisal mladi Krošl leta 1928:

»Proletarcem moramo priboriti vendarle v prvi vrsti ugodne in človeka vredne življenjske pogoje. Stremeti moramo za tem, da ga potom strokovnih organizacij dovedemo do tega, da bo mogel s skupnim nastopom enotno in celotno prevzeti in voditi vse obrate, ki jih s svojim delom ustvarja ... Dokler se še ta socializacija ne izvrši, pa skušajmo doseči delež na dobičku, potom pogodb izboljšanje mezd, zidanje stanov, hiš etc. ...«⁸⁵

⁸² Ne glede na to, da nekaterim Sokličevim izjavam ne moremo popolnoma zaupati, pa mu tukaj lahko verjamemo, saj iz njih veje tisti Tone Krošl, ki ga poznamo iz časov križarstva.

⁸³ Vidic, *Po sledih črne roke*, 1982, str. 108–109.

⁸⁴ Temelji, naloge in delo krščanskega socializma, Ogenj, 1. letnik, 1928, št. 12, str. 204.

⁸⁵ Ibid.

Nadalje je govoril o ločitvi Cerkve od države. Citirajmo njegove besede iz leta 1929:

»Vsi znaki kažejo danes pri nas v kulturno-bojno smer. Viharna vetrovnica kaže še dalje: Ločitev cerkve od države prihaja. Ne gre tu za tehtanje o upravičenosti ali neupravičenosti tega zgodovinskega razvoja – dejstvo je danes samo to, da se bo to izvršilo v dogladni bodočnosti.«⁸⁶

Ker nimamo nič več podatkov o tem, razen skopega Sokličevega navajanja, se moramo ponovno zateči v leto 1929, kjer govori, da se agrarna reforma po prvi svetovni vojni ni iztekla tako, kot so ljudje upali:

»Ne dajmo se slepiti s številkami o našem narodnem gospodarstvu: dejstvo, da kljub agrarni reformi vedno bolj propada mali kmet, da se zopet večja in množi moderna latifundizacija našega polja, dalje latentna (prikrita) kriza vsega zadružništva, ki se ne znajde v toku novega duha, izseljevanje naroda, ko vendar povsod primanjkuje delovnih moči, brezposelnost, mizerno stanje vseh naših intelektualnih (umskih) moči – teh par suhih dejstev nam dovoljno pove.«⁸⁷

Zanimivo je tudi Sokličevo pričanje o potovanjih, ki jih je opravil po naročilu dr. Antona Krošla, kjer se še enkrat jasno razkriva, kakšen političen spopad se je dogajal znotraj protikomunistične fronte:

»Marca 1944. leta me je Benko poslal k senatorju Janezu Brodarju na Dunaj. »Na vsak način ga moramo spraviti v direktne zveze z okupatorjem,« je dejal Benko. Zakaj je to bilo potrebno? Senator Brodar⁸⁸ je bil pred vojno močna politična osebnost na Gorenjskem. Če bi ga profesor Krošelj kot nekdanji strankarski nasprotnik potisnil na pot javnega sodelovanja z Nemci, bi bila Brodarjeva politična dejavnost po vojni onemogočena.

Profesor Krošelj mi je rekel, naj Brodarju prikažem boj proti komunizmu kot osrednjo nalogo vseh Slovencev. Zato se je v tem boju potrebno povezati z Nemci. Na Dunaju sem Brodarju izročil pošto ljubljanskih politikov in ga nagovarjal, naj se loti pogovorov z Nemci o ustanovitvi avtonomne Slovenije v okviru Nemčije in o ustanovitvi gorenjskega domobranstva. Brodar ni ne soglašal in ne odklonil. Rekel je, da bo o vsem tem še razmislil ...«⁸⁹

Navedimo še Sokličevo izjavo, ki nam lepo ponazori, kako so pričevanja lahko nekredibilna, zanimiva je tudi zato, ker omenja, kaj se je zgodilo z arhivom DOS-a. Soklič na dveh mestih pove dve popolnoma različni trditvi o značaju Dušana Pleničarja - Bratka. V spodnji navedbi se rad zabava, popiva in je ženskar, v neki drugi pa nima napak, ne pije, ne kadi in ni ženskar.⁹⁰

»Arhiv četnikov in to ves od leta 1941 dalje pa do poloma, vesta za njega general Andrej in podporočnik Bratko - Dušan Pleničar iz Litije. Imenovani Bratko živi v logoru v Forli, ki pa se je sedaj preselil v Eboi, južno od Neaplja. Med temi akti se nahaja tudi spisek s podpisom Bitenca Andreja in Benka za likvidacijo mene, dr. Stareta, ministra Mohoriča, ing. Pirkmajerja, dr. Zajc Marjana in Žitnik Rudolfa. Imenovane so hoteli likvidirati, ker niso hoteli izročiti državnega denarja vojaški emigraciji. Imenovanega poročnika Bratkota

⁸⁶ Quid statis otiosi?, Ogenj, 2. letnik, 1929, št. 1., str. 27.

⁸⁷ Ibid., str. 28.

⁸⁸ Soklič še vedno naslavlja Brodarja s senatorjem, ta pa je bil poslanec v Stojadinovičevi vladi leta 1938.

⁸⁹ Vidic, *Po sledih črne roke*, str. 235.

⁹⁰ AS 1931, fasc. 549, str. 3553.

bi se dalo dobiti v roke, ker rad popiva, se zabava z ženskami. Imenovani arhiv se nahaja zazidan nekje v Ljubljani, le majhen del se nahaja na terenu nekje okoli Zaplane ter Stare Vrhne, kjer je doma Bratkotova žena Liza, ki je pribežala za njim v Forli. Bratko je zelo trd ter bi bilo treba mnogo truda, da bi izdal arhiv. Arhiv so že zahtevali ameriški oficirji, ko so bili maja ali junija na obisku v Forliju, vendar ga njim niso hoteli izročiti, ker je zelo kompromitirajoč tudi za četnike same. Da bi Amerikanci pripeljali mene in Bratka v Ljubljano radi tega, pa zopet niso mogli garantirati. So rekli: »Čim izstopite iz avta, nimamo nobene moči več.«⁹¹

Soklič v nadaljevanju omeni velike čistke v organizaciji DOS-a, ki jih je načrtoval Anton Krošl - Benko, ki jih nato na različnih mestih še večkrat ponovi, vendar vedno nekoliko drugače. Seveda se Soklič povsod opisuje, kot da ni imel ničesar z vlogo likvidatorja v organizaciji in jo nameni predvsem Milutinu Ludvigerju. Da se zaščiti, omenja, da celo neki dokument v arhivih DOS-a govori, da je Anton Krošl - Benko načrtoval njegovo likvidacijo. Na drugem mestu ponovi malo popravljen opis načrtovanih likvidacij še enkrat ter kot ničkolikokrat prej izjavi nasprotujoče si trditve, saj tukaj omeni, da mu Krošl popolnoma zaupa.

»Dr. Krošl, ki je bil po Novakovi aferi glavni vodja vsega pokreta, se je nahajal nazadnje v taborišču v bližini Hamburga. Z njim sta bila oba vojaška voditelja major Andrej Glušič in Vujošević. Dr. Krošl ima v mene absolutno zaupanje. Posvetoval se je z menoj celo o likvidacijah v naših lastnih vrstah. Tako smo nameravali likvidirati dr. Šmajda⁹², Žitnika in dr. Zajca, vendar so vidovdanske racije to preprečile.«⁹³

Zakaj naj bi Anton Krošl načrtoval likvidacije svojih sodelavcev? To Soklič pojasni na drugem mestu:

»Bil je jako pameten človek, miren in premišljen. Jezil se je edino vedno nad lastnimi pristaši, kot so Žiznik (Žitnik, op. av.), Stare, Bitenc, Šmajd, Novak, Jevdjevič, Zajc, Pizmaje (verjetno Pirkmajer, op. av.), Mohorič ter jim obetal maščevanje. Kolikor sem razumel, je bil glavni vzrok temu, ker niso dali denarja za vojsko, ampak so ga uporabljali za svoje politične frakcije.«⁹⁴

Vidovdanske aretacije v Ljubljani 1944

Nemci so 28. junija 1944 aretirali 23 članov privržencev plave garde, zbranih na sestanku v Uraničevem stanovanju v palači Bata,⁹⁵ med njimi tudi načelnika DOS-a za Slovenijo dr. Krošla ter Andreja Glušiča, takratnega poveljnika Sokolske legije.⁹⁶ Za razumevanje naše zgodbe je pomemben podatek, da je gestapo aretiral aprila 1944 nekaj pripadnikov TOS-a, klerikalne obveščevalne službe, med njimi

⁹¹ Ibid. A373692 oz. 3559.

⁹² Soklič še pove (str. 3557): »Po mnenju dr. Benka je dr. Šmajd izredno sposoben in inteligenten, med klerikalci najbolj nevaren, pravi terorist. Imel je tudi državni denar, ki je prihajal iz Švice, katerega ni pa ni hotel izročiti četništvu, za kar mu je bil Benko posebej gorak.«

⁹³ Zaslišanje 27. junija 1945: AS 1931, fasc. 549.

⁹⁴ AS 1931, fasc. 549, str. 3559.

⁹⁵ V različni literaturi se določeni podatki razlikujejo tako zelo, da bi skoraj za vsak stavek morala zapisati vir, kar bi precej onemogočilo bolj ali manj tekoče branje.

⁹⁶ Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito*, str. 87.

tudi dr. Albina Šmajda in Miloša Stareta. Paul Duscha pravi v povojnih zaslišanjih, da je prav ta akcija pomagala, da so dva meseca zatem zaprli tudi predstavnike DOS-a. Dr. Šmajd je bil po aretaciji izpuščen in poslan v »internacijo« v Salzburg. Od tam je še naprej usmerjal delo in je prek svojega kurirja Janka Sokliča omogočil tudi aretacijo dr. Antona Krošla.⁹⁷ Kot bomo brali v zaslišanjih Jožeta Krošla, naj bi bil prav ta Soklič agent njegovega brata Antona Krošla pri Nemcih. »Profesor Krošelj ni bil priljubljen ne pri Italijanih ne pri Nemcih in tudi ne pri klerikalcih,« navaja Soklič v enem od svojih zaslišanj.⁹⁸

Glede datuma Krošlove aretacije obstaja več variant. Voduškova navaja,⁹⁹ da je bil v Uraničevem stanovanju na Vidov dan aretiran le Glušič od pomembnejših članov, Dušan Pleničar pa je pravočasno pobegnil in tako rešil dokumentacijo DOS-a. Šele zaslišanja aretiranih so omogočila poznejšo aretacijo Mačkovška in Krošla. Vendar Voduškova pravilno ugotavlja, da nekateri viri govorijo drugače,¹⁰⁰ in zapiše še eno razlago: aretacija Krošla in Mačkovška naj bi bila povezana s padcem Vauhnikove mreže v Zagrebu. Vauhnik je takoj po aretacijah DOS-a zapustil Ljubljano, njegovo mesto naj bi zavzel Kosta Domazetović. Podatki za aretacije pa naj bi izvirali iz partizanskih krogov.

Po Krošlovi aretaciji naj bi po nekaterih virih prevzel obveščevalno službo jugoslovanske vojske major Kosta Domazetović.¹⁰¹ Po drugih je to bil dr. Bano,¹⁰² ki je bil aretiran septembra 1944, torej hkrati kot Domazetović, ki je v zaporu naredil samomor. Isti vir, ki navaja dr. Bana za Krošlovega naslednika,¹⁰³ navaja tudi, da sta bila Mačkovšek in Krošl aretirana junija 1944, ne navaja pa datuma.

Natančno zgodbo pa nam pove Janko Soklič:¹⁰⁴

»Dopoldne na Vidov dan, 28. junija 1944. leta, so prišli gestapovci v stanovanje policijskega komisarja Uraniča, ki je stanoval v Bati. V Bati so se shajali vodilni plavogardistični obveščevalci in kurirji. V spodnjih prostorih je bila trgovina s čevlji, v zgornjih pa stanovanja in pisarne. V neki sobi v zgornjem prostoru je bila pisarna državne obveščevalne službe. V te prostore ni mogel nihče, kdor ni poznal tajnega znamenja. Pred vhodnimi vrati je bilo namreč skrito stikalo za zvonec. V spodnjem delu vrat je bila skoraj neopazna luknjica, skozi katero se je s tankim zobotrebcom napravil stik z zvoncem, ki je pozvonil v pisarni DOS. Redki so bili, ki so vedeli za to skrivnost. Gestapovci so to izvedeli, prišli in pozvonili. ... Nemci niso naključno izbrali tistega dne za obračun s plavogardisti, ki so se po tajnih kanalih začeli preveč naslanjati na Angloameričane. Vidov dan je bil v stari Jugoslaviji državni praznik ...

Zvečer 28. junija so prišli gestapovci v moje stanovanje v Ljubljani. ... Nekaj dni pred aretacijo je Dušan Pleničar - Bratko prinesel v moje stanovanje več kovčkov arhiva državne obveščevalne službe in več pisalnih strojev. Vse to sta z ženo spravila v klet, ključ od kleti pa je vzel Bratko. Skleпам, da so »dosovci« pričakovali aretacije, sicer Bratko ne bi prinesel arhiva v mojo klet. Čudno se mi zdi le to, da so v Bati še naprej tako skrbno delali.

⁹⁷ Ibid., str. 85.

⁹⁸ Vidic, *Po sledeh črne roke*, str. 104.

⁹⁹ Vodušek, *Mačkovškov dosje*, str. 12.

¹⁰⁰ Po Vidicu, 1982, str. 104, naj bi bil kaplan Glavač tisti, ki je leta 1942 zatožil Krošla Italijanom. Leta 1944 pa naj bi izdal Krošla Nemcem Janko Soklič po Šmajdovem ukazu.

¹⁰¹ Ibid., str. 90.

¹⁰² AS Četniki 1914, fasc. 120A, mapa II: Državna obveščevalna služba – DOS.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Vidic, *Po sledeh črne roke*, str. 240–242.

Bratko¹⁰⁵ se je z mojo ženo zmenil za znamenje v primeru nevarnosti. Če bo vstop v moje stanovanje nevaren iz kakršnegakoli razloga, bo žena na balkon obesila belo cunjko (rjuho ali kaj podobnega). Pozneje mi je Bratko pripovedoval, da je nameraval prav takrat k moji ženi, ko so bili v mojem stanovanju gestapovci. Na balkonu je opazil belo krpo zato se je oddaljil. Ženo so odpeljali v zapor, gestapovci pa so ostali v stanovanju celo noč in čakali, kdo bo prišel na obisk. Na ta način so v mojem stanovanju aretirali šest oseb, med njimi tudi mojega šefa, profesorja Antona Krošlja-Benka ...«

Soklič sicer navaja, da je bil gestapo na Gorenjskrm (Pörsterer, Pacher, Druschke, Meszner) zelo naklonjen četnikom ter da so bili zelo proti klerikalcem. Druscke npr. ni dovolil na svojem teritoriju ustanovitve nobenih domobranskih postojank. Najbolj od vseh pa je Pörsterer sovražili dr. Šmajda:

»Mislim, da ga je Šmajd prevaral, ker se ni držal dogovora, ki ga je za časa svoje prostovoljne internacije v Salzburgu z njim napravil. Pörsterer je bil namreč jako ponosne narave samoljuben, hitro užaljen. Dal mi je predlog naj skušam, dognati s pomočjo plave garde, kje se Šmajd skriva, nato pa bomo govorili o Benkotu. Predlagal je nekako zamenjavo. Jaz sem javil štabu, kjer so bili takoj soglasni, vendar naj bi v zameno dobili majorja Andreja Glušiča in ne Benka. Nadalje je Pörsterer povedal, da aretacij večjega obsega ne bo več, ker on smatra plavo gardo kot nekakšno športno društvo.«¹⁰⁶

Tu se še enkrat vidi, kako se je tudi v vrhu DOS-a, med najožjimi sodelavci in somišljeniki, začel spopad za oblast. Soklič še na več mestih omeni, kako je poskušal rešiti dr. Antona Krošla, a so ostali, zlasti Pleničar, bili bolj za rešitev Glušiča.

»V Forliju je dajal izjave proti Benku, češ, da je s svojim nemoralnim življenjem škodoval organizaciji, tudi denarne poneverbe mu je očital. Tudi v času aretacij je vedno forsiral izpustitev Glušiča, za Benka mu je bilo vseeno.«¹⁰⁷

Soklič v obsežnih zasliševanjih še veliko govori o tem, kdo naj bi sploh izdal vrh plave garde v Ljubljani in navaja že večkrat izrečene domneve zgodovinarjev. Na koncu pove še svojo domnevo, in sicer naj bi to bil nekdo iz DOS-a. Povedati je treba, da Soklič pove tudi, da so se ga po vrnitvi iz Srbije, 3. ali 4. julija, vsi izogibali, ker so menili, da je prav on bil Šmajdovo orodje in da je Nemcem odkril šifro in skrivni zvonec na vratih v Batini palači.

Prav tako kaže omeniti, da je Soklič ves čas lepo govoril o Antonu Krošlu - Benku. Prek njega izvemo, da so se znotraj organizacije že začeli dogajati prepiri med najožjimi somišljeniki. To nakaže že v zgornji izjavi, ko opiše kupčijo, ki jo je ponujal Pörsterer. To je večkrat zapisano v zapisniku zaslišanj. Ne bom vseh citirala, omejila se bom le na tisto pismo, ki ga je Soklič v taborišču v Eboliju izročil Dušanu Pleničarju Bratku 20. 1. 1945. Dušanu Pleničarju se je uspelo rešiti in pobegniti v Italijo, kjer so imeli zavezniki taborišča za pribežnike v Forliju, nato so jih premestili v Eboli, južno od Neaplja. Tudi Soklič je prispel tja in ga je Pleničar zasliševal zaradi domnevnih povezav s partizani, zato je Soklič ugotovil, da ne bo pametno, če se bo naslednji dan še enkrat prikazal. Preden je na hitro zapustil begunsko taborišče, mu je napisal pismo, dvojnik pa je nosil s seboj in ga

¹⁰⁵ Dušan Pleničar - Bratko.

¹⁰⁶ AS 1931 Janko Soklič, fasc. 549, list A373723 oz. 3573.

¹⁰⁷ Ibid., str. 3553.

je tudi izročil na zaslišanjih v Ljubljani leta 1948. Navajam samo del tega pisma, kjer Soklič očita Pleničarju izdajo Antona Krošla in s tem tudi ideje četništva:

»Edini, ki je bil sposoben voditi podtalno borbo je bil Benko - Krošl, katerega ste seveda zopet diskreditirali, da ni normalen, da je hinavski itd., ker se vam je zdel osebno duševno premočan. Za mene in tudi za ostale Gorenjce pa je bil Benko edini človek kateremu smo mogli popolnoma zaupati. Ambicije, položaj, to je ono zaradi česar smo propadli ... Prepričan sem, da se bo Benku posrečilo zopet uveljaviti, čeprav je daleč, ker je on edini Slovenec, ki pri Draži uživa zaupanje.«¹⁰⁸

Soklič je verjel, da je Anton Krošl - Benko preživel taborišče v Nemčiji in je večkrat navajal, da je nekje v ameriški coni Nemčije ali da je vodja jugoslovanske emigracije v Hannovru itd. Resnici na ljubo tega ni mogoče ne odločno zanikati in ne potrditi, a se vseeno nagibam k mnenju, da Tone Krošl ni preživel bodisi taborišča bodisi marša proti Lübecku, še manj pa bombardiranja ladje.

Seveda za zdaj ne moremo vedeti, kaj se je pravzaprav dogajalo, čeprav je očitno, da se je med najožjima sodelavcema, Krošlom in Pleničarjem, začel neusmiljen boj za prevlado nad organizacijo. Iz Sokličevih zaslišanj je na več mestih zapisano, da se Pleničar ni menil za Krošlovo aretacijo. Ob predlogu Nemcev, da bi izvedli zamenjavo, je Pleničar želel rešiti Glušiča, in ne Krošla. Na drugem mestu beremo, da je samo Kosta Domazetović ponujal 20.000 lir za rešitev Krošla.¹⁰⁹ V spopadu za primat je prevladal 16 let mlajši, tako kot to narekujejo zakoni narave že od začetkov sveta. Janko Soklič je izjavil, da je bil Dušan Pleničar duša in gonilna sila vse slovenske četniške reakcije.¹¹⁰ Drugo plat zgodbe pa bomo nekoč izvedeli, če se bodo kje morda pojavili osebni arhivi Dušana Pleničarja, ki je nazadnje živel v Angliji še dolgo po vojni.

Cap Arcona: 3. in 4. maj 1945

Čeprav se je Soklič večkrat pokazal kot zelo neverodostojna priča, pa nam vsaj o dnevu in uri aretacije ne gre dvomiti. Dr. Anton Krošl - Benko je bil aretiran 28. junija zvečer in je bil poltretji mesec zaprt v zaporih v Ljubljani. V Dachau je bil pripeljan 14. septembra 1944,¹¹¹ kjer je dobil zaporniško številko 108040, ter bil razvrščen v zaporniško kategorijo »SCH« (Schuzhaft). Iz Dachaua je bil 22. oktobra 1944 premeščen v koncentracijsko taborišče Hamburg-Neuengamme.

Tragedija ladje Cap Arcona je znana. O tem je napisanih nekaj knjig, ne-popisno trpljenje ujetnikov na njihovi zadnji poti je opisal tudi Slovenec,¹¹² ki je preživel taborišče Hamburg-Neuengamme. Ker je ob bližajoči se kapitulaciji

¹⁰⁸ Ibid., list 3669.

¹⁰⁹ Zapisnik zaslišanja Janka Sokliča, dne 26. 9. 1945. AS 1931, fasc. 549, dosje št. I-A-II 37162, spis št. 3, str. 5.

¹¹⁰ Ibid., str. 3552.

¹¹¹ Te podatke je družini Krošl-Šidjanin posredoval International Tracing Service (organizacija mednarodnega Rdečega križa) s sedežem v Bad Arolsnu v Nemčiji.

¹¹² Poljanšek, Sonce tisočerih je utonilo v morju. Ljubljana, samozaložba, 2002.

Nemčije Himmler ukazal, da noben taboriščnik ne sme priti živ v roke zaveznikov, se je uprava taborišča odločila za hitro evakuacijo. Nemci so izpraznili taborišča med 19. in 23. aprilom 1945 ter pogнали ujetnike, med njimi tudi 600 Slovencev, na »marš smrti« proti Lübeškemu zalivu. Na tem maršu niso bili samo taboriščniki iz Hamburg-Neuengamme, temveč so se kolone izčrpanih in bolnih zlivale tudi iz Buchenwalda, Ravensbrücka in drugih taborišč. Vse, ki niso zmogli marša in so omagali na poti, so stražarji SS postrelili in zakopali ob poti. Umikali so se tudi nemški vojaki iz severovzhodne Nemčije, ki so bežali pred prodirajočo Rdečo armado. Zaporniki so prihajali tudi z vlaki in nastal je nepopisen kaos. V Lübeškemu zalivu Neustadtu je bilo zasidranih nekaj ladij, med njimi je bila največja Cap Arcona. V boljših časih je bila Cap Arcona ena od najrazkošnejših čezoceank, ki je plula na progi Hamburg–Rio de Janeiro–Buenos Aires. Na ladjo so vkrcali 4600 ujetnikov.

Nikdar ne bomo izvedeli, ali se je dr. Anton Krošl sploh vkrcal na ladjo ali je morda podlegel že na poti ali ob prihodu v пристanišče ali v podpalubju usidrane ladje še pred samo tragedijo. Mogoče je preživel celo do 3. aprila, ko se je zgodila tragedija, v analih druge svetovne vojne zapisana kot »katastrofa Cap Arcona«. Britanska letala, ki so tisti dan preletavala zaliv, so zaznala neko dejavnost SS-ovcev na palubah. Na Cap Arconi je bilo namreč vkrcanih tudi 700 stražarjev SS. Iz pričevanja Jožeta Derenčana, enega od treh preživelih Slovencev,¹¹³ so zavezniki 3. maja zavzeli Neustadt. Župan mesta je izobesil belo zastavo, nihče pa ni povedal zaveznikom, kdo je na usidranih ladjah. Britanska letala v izvidnici so opazila na palubah uniformirane Nemce in mislili so, da gre za konvoj ladij, pripravljenih za beg nacistov. Čez pol ure so prišli britanski bombniki in začeli bombardirati ladje. Tisti, ki so se uspeli rešiti z, v ogenj zavite, potapljačice se ladje, so utonili v mrzlih baltičskih vodah. Samo najmočnejšim je uspelo priplavati do obale. Zagotovo vemo, da Anton Krošl ni znal plavati!

V časih, ko je še plula, je Cap Arcona sprejela okoli 1250 potnikov. Ko so Britanci 3. maja bombardirali ladjo, naj bi bilo na njej še 4200 taboriščnikov, od vkrcanih 4600 do, po nekaterih navedbah, celo 6000. Tragedijo je preživel 450 ujetnikov, od teh pa le trije Slovenci.

Življenje in delo duhovnika Jožeta Krošla Jože Krošl, predvojno obdobje do 1944: duhovnik in svetnik na banski upravi

Tudi življenje Antonijinega prvorojenca in Antonovega brata Jožeta Krošla (1894–1978) je zanimivo in ga kaže podrobneje raziskati. V Arhivu Slovenije hranijo njegov dosje, v katerem so zbrani štirje dokumenti: prvi je na roko napisan življenjepis, ki obsega dve strani, drugi je na sedmih straneh natipkan zapisnik z zaslišanja z 10. 2. 1949. Tretji je dopis škofa Rožmana, ko je 20. oktobra 1942

¹¹³ Poljanšek, *Sonce tisočertih je utonilo v morju*, str. 71.

*Fotografija 6: Jože Krošl
na strokovnem izpopolnjevanju
na Dunaju leta 1928. Iz družinskega
albuma Krošlov s Ptuja.*

posredoval za izpustitev bratov Krošl iz zapora pri italijanskem policijskem poveljstvu.¹¹⁴ Kot bomo videli potem, je to pismo dobila po vojni Ozna. Vsebina pisma bi bila zadosten razlog za smrtno obsodbo, vendar so ugotovili, da bi jim živ bolj koristil zaradi dobrih odnosov s Cerkvijo in njenimi visokimi dostojanstveniki ter s številnimi znanstvi pri ostankih meščanskih strank. Četrty zapis je 24 strani obsegajoč dokument, napisan s svinčnikom leta 1952, kjer je moral Jože v nedogled navajati možne razloge, zakaj je vatikanski nuncij Silvio Oddi posumil vanj in poročal škofu Vovku, da dela za obe strani. Tudi ta dokument bo v nadaljnjem besedilu citiran, vendar ne v celoti. Zanimivo je, da v dosjeju Jožeta Krošla ni bilo mogoče najti nobenih zapisov zasliševanj o njegovem bratu Antonu. To je toliko bolj nenavadno, ker vemo iz zasliševanj Janka Sokliča, da je Jože veliko vedel o vseh dogajanjih med vojno:

»Prof. Krošl Jože, brat navedenega Krošl-Benka, bivši šolski svetnik na banovini, star 50 let, visok 175 cm, že nekoliko siv, precej debel, samski, nazadnje je stanoval eno hišo

¹¹⁴ »Il sottoscritto Vescovo di Lubiana dichiara sul conto di Giuseppe ed Antonio Krošl, detenuti nelle carcere del Vostro Comando ...« Ko je škof Rožman navedel vzrok aretacije, zapiše, »da je bil Krošl 'Giuseppe' vedno proti komunizmu. Da je bil med prvimi, ki je lansko leto ob ustanovitvi OF prepoznal, da se pod idejo in nacionalno akcijo, rojeva komunizem. ... Da je zbiral dragocene informacije o vojaški naravi OF, posebno na Krimu, s katerimi so se služile vojaške oblasti v preganjanju partizanov. ... Dobro je vedel, da je s svojimi informacijami dajal dragoceno gradivo legitimni oblasti ... To je bil vzrok, da je posedoval 'Slovenskega poročevalca', saj je dobro vedel, da bi bilo brez poznavanja tiska OF nemogoče se boriti proti temu sovražniku. Ves tisk in spisi, ki so bili zaseženi pri njem ob aretaciji, so imeli samo en cilj, in sicer razkritje komunizma in legalen boj proti njem.»

pred kavarno Majcen. Z njim je stanovala tudi priležnica Krošl-Benka. On ve še več, pa tudi ona mora biti zelo dobro poučena o delovanju Plave in Bele garde v Ljubljani.«¹¹⁵

Lahko samo domnevamo, da se je natančno izpraševanje sicer zgodilo, a se je dokument potem prenesel v dosje dr. Antona Krošla. Kot vemo, ta je sicer obstajal, toda ARS ga ni dobil, ker je bilo ob imenu Antona Krošla zapisano »črtan«.

V svojem življenjepis, zapisanem kot izjava na dveh straneh,¹¹⁶ razberemo najpomembnejše podatke. Leta 1913 je končal gimnazijo in maturo v Mariboru, kjer je jeseni 1913 vpisal bogoslovje. Leta 1916 je bil posvečen v duhovnika. Jože je v času študijskih in dijaških počitnic hodil k staršem v Brežice, kjer si je prislužil žepnino s poučevanjem otrok grofa Attemsja.¹¹⁷ Julija 1917 je nastopil prvo službo kot kaplan in katehet v Celju. Vpisal se je tudi na Teološko fakulteto v Gradcu, ki pa jo je ob koncu vojne prenehal obiskovati. Po koncu vojne je nadaljeval študij v Ljubljani, kjer je absolviral leta 1925. Leta 1923 je prevzel službo prefekta v dijaškem semenišču v Mariboru. Od leta 1924 do leta 1927 je kot profesor poučeval na mariborskem bogoslovju primerjalno veroslovje in cerkveno zgodovino. Zaradi popustljivosti do dijakov je bil premeščen leta 1927 na delovno mesta kaplana v Gornjem Gradu.¹¹⁸

Edvard Kocbek se ne more načuditi, ko omenja v svojem šestem pismu Antonu Trstenjaku, da je:

»Krošl Jože, gornjegrajski kaplan obesil službo na klin in šel v Avstrijo študirat za kmečjskega referenta pri velikem županstvu v Mariboru. Lepa reč!«¹¹⁹

Po strokovnem usposabljanju, ki je poleg Gradca obsegalo tudi Prago in Berlin, je leta 1928 prevzel referat kmečko-nadaljevalnega šolstva pri tedanji Oblastni samoupravi v Mariboru. Po razpustitvi Oblastnih samouprav leta 1929 se je zaposlil kot referent za kmečko poklicno šolstvo na upravi Dravske banovine v Ljubljani. Zelo aktiven je bil tudi v novi službi, kjer ga leta 1934 zasledimo kot tajnika Prosvetnega društva¹²⁰ in kmalu zatem kot višjega šolskega svetnika. Na banski upravi je delal do leta 1945, ko se je upokojil na lastno željo.

Tako kot obstaja zmeda pri zapisovanju imena in priimka Antona Krošla, tako je tudi z Jožetom. Jože se včasih zapiše kot Joško ali Jožko Krošelj. Seveda je tudi Joško Krošelj obstajal, celo istočasno je hodil v mariborsko gimnazijo skupaj z Antonom Krošlom in oba sta pisala za gimnazijsko glasilo. Vendar je bil ta Joško/

¹¹⁵ AS 1939, fasc. 549, dosje Janko Soklič, str. 3442. Identitete Krošlove ljubice in kurirke nam za zdaj ni uspelo razkriti. Vemo le, da se je po vojni poročila z nekim arhitektom Mačusom, da je živela v Rožni dolini in je šele pred smrtjo na prelomu stoletja izročila nekaj osebnih predmetov dr. Antona Krošla njegovim hčeram.

¹¹⁶ AS I 931/428, list II 0024086, str. 27. Datum Krošlovega zapisa je 16. 12. 1948.

¹¹⁷ Jožetov nečak Ivan Krošl mi je povedal, da mu je to nekoč pripovedoval sam stric (pogovor z I. Krošlom 19. 4. 2011).

¹¹⁸ V Gornji Grad je bil premeščen za kaplana leta 1927, »ker se v svojem zasebnem življenju nisem dovolj rigorozno ravnal po cerkvenih predpisih in ker sem bil do gimnazijcev, ki so se zbirali okoli svojega lista Križ na Gori (krščanski socialisti), preveč popustljiv.«

¹¹⁹ Kocbek, *Enaindvajset pisem*, str. 933.

¹²⁰ Ponedeljski Slovenec, 1934, št. 53.

Jožko potem tajnik dr. Korošca v Beogradu in nato urednik Slovenca v Ljubljani. Gotovo pa je bil Jože Krošl sopodpisnik pogodbe o ustanovitvi Slovenskega ljudskega bloka SLB za štajersko SLS, ne pa Jožko Krošelj.¹²¹

Kot referent za kmečko poklicno šolstvo je organiziral tečaje za učitelje v ljudskih šolah, kjer je predaval kmečko pedagogiko, psihologijo in kmečko zgodovino. Organiziral in nadzoroval je tudi kmečke poklicne šole. V nadaljnjem opisu svoje življenjske poti pravi, da se je pri svojem delu strogo ravnal po načelu, da je kljub raznim političnim režimom podpiral in zagovarjal vedno in samo delo učitelja, ne glede na njegovo politično pripadnost:

»Ker so bili progresivni elementi med učiteljstvom najbolj delavni in je naravno, da so ti v vodstvu kmečko-poklicnih šol prevladovali in jih nisem v njihovem delu oviral, kar so mi pristaši SLS zamerili ... Četudi sem bil vedno pristaš SLS, se v političnem življenju SLS nisem uveljavljal, ker za politiko nisem čutil ne veselja in tudi nisem imel sposobnosti. Ko sem pod nemško okupacijo skušal na nekatere odločujoče člane SLS v Ljubljani vplivati pomirjevalno, so me nekateri naravnost sovražili (Stare, dr. Šmajd). Očital sem jim njihovo breznačelnost in njihove neiskrene politične metode in oboje obsojal. Tudi glede OF se nisem ravnal po navodilih intransigentnih voditeljev SLS. Sam sem postal član OF koncem leta 1941 in sem plačeval prispevke ter prejemal *Slovenskega poročevalca* od zaupnika OF Kežmana na kmetijskem oddelku Banske uprave oz. tedanjega Visokega Komisariata.«

Jože Krošl, medvojno obdobje 1941–1945, Slovenski ljudski blok oz. Katoliški blok

Kot smo brali zgoraj, naj bi bil Jože Krošl že od konca leta 1941 član Osobodilne fronte – OF, za katero pa ni nikoli aktivno delal:

»Kežman, še sedaj uradnik na kmetijskem ministrstvu, je vstopil v sobo in dejal, če bom dajal denar za OF. ... Ko sem hotel iti na Rakitno, me je Kranjčeva opozorila, da ni varno iti in mi je natančno popisala, kje so partizani, kar sem si zapisal, vendar nisem nikomur tega izročil ... Poročevalca pa sem dal samo Kranjcu. Jaz sem o teh stvareh govoril samo s Kranjcem. On je na moj pristop dejal, dobro, če si v OF, vendar če bo do česa prišlo, mi ti ne bomo mogli pomagati.«

Italijani so avgusta 1942 našli dr. Franja Mačusa v stanovanju njegovega brata na Gradišču. Oba brata, Jožeta in Antona, so Italijani zaprli,¹²² ker so našli v Jožetovem površniku *Slovenskega poročevalca*. V zaporu sta bila do aprila 1943, ko sta bila zaradi pomanjkanja dokazov izpuščena.¹²³ Po izpustitvi je še vedno plačeval članarino za OF, a je tudi še delal za SLS. V zaslišanju pravi nadalje, da je prišel v izvršni odbor SLS na povabilo Kranjca, ker naj bi bile razmere zaradi dr. Šmajda nevzdržne. Poleg Jožeta Krošla in Marka Kranjca so bili v izvršnem odboru še Miloš Stare, dr. Albin Šmajd, Mirko Bitenc in dr. Kotnik. Na sestanke izvršnega odbora

¹²¹ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 369.

¹²² Po pričanju Janeza Kreka je bil Anton zaprt zaradi odkritja ilegalne tiskarne Mo-Ga, AS 1931/428.

¹²³ Zapisnik zaslišanja Jožeta Krošla, Ptuj, 10. 2. 1949: AS 1931/428, list II 0024048, str. 29–35.

je včasih hodil tudi Andrej Gosar, a se je pozneje umaknil. Njihov namen je bil, da izločijo dr. Šmajda in njegove privrženke ter da se približajo partizanom. Jože Krošl na zaslišanju izrecno poudarja, da je približevanje partizanom bil Gosarjev namen in istočasno nevede demantira Bitenčevo obtožbo, da je bil Jože tudi sam Stražar: »Mene so hoteli včasih izigrati Stražarji, da bi zastopal njihovo linijo, to je srednje-evropsko koncepcijo.«

Jože je na zaslišanju še povedal, da je z OF prekinil leta 1942, ker so ga »frapirali« umori na Dolenjskem, kjer so partizani pobijali Slovence, ne pa Italijane. Zato je dobil vtis, da to »ni nacionalna OF, ampak bolj politična OF.«

Na vprašanje zasliševalca, kje in kdaj je potoval po Sloveniji med okupacijo, je odgovoril, da je bil leta 1941 enkrat ilegalno na Štajerskem, kjer je nesel v Pekre Mačusovi ženi čevlje za njune otroke. Po izpustu iz zapore je bil leta 1943 v Črnomlju na zaključku gospodinjkega tečaja, ki ga je priredila Pokrajinska uprava. Nato je šel leta 1943, z dovoljenjem Italijanov, v Brežice, ker mu je umrla mati:

»To je bil glavni namen, poleg tega pa še, da bi videl kake so na Štajerskem razmere. Enkrat sem govoril s škofom Tomažičem. Z Zmagoslavom¹²⁴ nisem razgovarjal. Preden sem šel na Štajersko mi je Kranjc dejal naj škofa pozdravim. Škof mi je dejal, da so tukaj na Štajerskem druge razmere kot na Kranjskem in da je tukaj samo še narodna fronta. Nisem dobil naloge, da bi moral stopiti v stik z Zmagoslavom.«

Na vprašanje, ali je imel Gosar direktne zveze z Mihajlovičem, je odgovoril, da mu ni znano, se pa je Gosar pogosto sestajal z njegovim bratom (Antonom Krošlom). Vodilno vlogo na sejah Katoliškega bloka je imel Andrej Gosar. Po aretaciji dr. Šmajda in odhodu drugih v ilegalo so bili določeni v izvršni odbor, »eksekutivo«, Mirko Bitenc, Rudolf Smersu in Jože Krošl. Izvršni odbor SLS se je sestel kar v Krošlovi pisarni na Pokrajinski upravi. Na tem sestanku so bili še Špindler, dr. Česnik in še nekateri drugi. O ustanovitvi KB oz. Slovenskega ljudskega bloka pa Jože Krošl pravi tako:

»Nato je Bitenc v enem od naslednjih sestankov načel vprašanje sodelovanja z Gosarjevo skupino, mladimi intelektualci in s Stražarji. Tako je prišlo do ustanovitve Katoliškega bloka. Gosar se je nekaj časa branil, ker ga je motilo sodelovanje s SLS. Kolikor se spominjam so bili v odboru Bitenc, Smersu, Krošelj (Krošl op. av.), Gosar, dr. Leskovar in kot nevtralna osebnost dr. Lukman. Namen bloka je bila borba proti narodno osvobodilnem pokretu. Morda ni bilo čisto tako. Govora je bilo o tem, kako prevzeti oblast pred prihodom Angležev. ... Z Gosarjem sva resno upoštevala možnost, da bi se ob prihodu partizanske vojske, z njimi pogajali glede ureditve razmer. Vsi so mislili, da bodo še staro SLS (Mohorič), skupino disidentov ter Gosarjevo skupino partizani upoštevali. Gosar mi je povedal, da imajo zveze s partizani. V zunanjem, političnem položaju, se je računalo na prihod Angležev.«

Tudi pričevanja Mirka Bitenca na procesu leta 1948 potrjujejo navedbe Jožeta Krošla. Bitenc s precejšnjo natančnostjo opisuje dogodke okoli SLS. Zase pravi, da je tudi bil član eksekutive SLS in da ga je k sodelovanju pritegnil Marko Kranjc, ki naj bi tudi skliceval seje. Po njegovem pričevanju so bili člani eksekutive oz. ožjega odbora SLS po kapitulaciji Italije Marko Kranjc, Miloš Stare, dr. Albin Šmajd in Rudolf Smersu.

¹²⁴ Jože Melaher - Zmagoslav.

V začetku leta 1944 pa so se začele seje širšega odbora SLS, katerega člani so bili, poleg omenjenih članov ožjega odbora, še Alojzij Mihelčič, Pavel Mašič, dr. Jože Lavrič, dr. Adolf Golia, Rigler, Spindler, dr. Anton Milavec, Milan Finec, Theuerschuh in Mirko Bitenc.¹²⁵ Nato so bili tu še člani pokrajinskih odborov, dr. Franc Kotnik za Koroško in Jože Krošl za Štajersko. Na eni od sej je bilo sklenjeno, da se oblikuje nova eksekutiva, ki naj bi imela največ deset članov.

Tako se je oblikoval novi izvršni oz. ožji odbor SLS, ki so ga sestavljali Marko Kranjc, Miloš Stare, Rudolf Smersu, dr. Albin Šmajd, Mirko Bitenc ter dr. Franc Kotnik in Jože Krošl kot zastopnika pokrajinskih odborov. Na sejah so se pogovarjali o organizaciji stranke po vojni. Marko Kranjc je zastopal stališče, da bi bile pokrajine čim bolj samostojne, število zastopnikov v osrednjem strankinem vodstvu pa naj bi bilo sorazmerno številu prebivalstva posameznih pokrajin, s čimer se večina ni strinjala. Največ časa se je na sejah razpravljalo o strankinih notranjih zadevah, o vprašanju Stražarjev in Gosarjeve skupine. Slednji je zahteval za svojo skupino dve mesti v eksekutivi, s čimer pa se člani odbora niso strinjali, ker je bila njegova skupina premajhna. Tudi Bitenc navaja, enako kot Jože, da so bile s Stražarji velike težave. Vendar tu Bitenc doda novo razsežnost, ki je Jože Krošl v zaslišanjih ne omenja, in sicer, da so Stražarji včasih nastopali kot Stražarji, včasih kot »mladi intelektualci«, včasih pa so svoje zahteve izrazili kar skozi usta štajerskega odbora: »Marko Kranjc in svetnik Jože Krošl sta bila itak Stražarja.«¹²⁶

Bitenc omenja, da so se na enem od sestankov s Stražarji, ki so na njem nastopili kot mladi intelektualci (ing. Ložar, prof. Verbič in Mirko Javornik), pogovarjali o vojski. Po Bitenčevem pričanju so bili Šmajd, Smersu in on za JV, medtem ko so Stražarji trdno stali na stališču, da bo bodoča slovenska vojska domobranska vojska. Tega vprašanja niso rešili, ker so prišle velikonočne aretacije, ko sta bila dr. Šmajd in Verbič aretirana.

Nadalje govori Bitenc malo bolj podrobno o delovanju pokrajinskih odborov, kjer omeni, da so Stražarji želeli poslati koga iz štajerskega odbora v Rim kot eksperta za slovensko-avstrijsko mejo. To naj bi bil dr. Ciril Žebot, tisti Čiro Žebot, ki je odpeljal pred slabimi dvajsetimi leti na mariborski gimnaziji ves podmladek dijaške zveze Jožetovega brata Antona Krošla k Jurčevim orlom.

Po aprilski seji okrnjenega širšega odbora SLS, kjer so manjkali aretirani člani, je delo zamrlo vse do začetka junija. Mirko Bitenc se spominja ustanovitve Katoliškega bloka v juniju 1944 tako:

»V Ljubljano je prišel posebni delegat vrhovne komande. Govorila sva v t.i. frančiškanski dvorani v Frančiškanski ulici. Govoril mi je o tem, da Mihajlovič želi, da pride v Slovenijo do enotnega političnega vodstva, da pa je to nemogoče, dokler ni enotnosti v katoliškem taboru in da bi bilo treba na neki način urediti medsebojne spore. O sestanku sem obvestil svetnika Krošla in Smersuja. Imeli smo sejo, na katero smo povabili tudi Mihelčiča, ker je šlo za važne stvari. Na tej seji je bilo sklenjeno, da se za ustvaritev enotnosti stopi v stik s Stražarji in z dr. Gosarjem. Prva naloga je bila poverjena Krošlu, ker je bil z njimi v dobrih odnosih, drugo nalogo, pogovor z dr. Gosarjem, sem prevzel

¹²⁵ AS 1931, fasc. 549, list A373745, str. 3611. Janko Soklič in Mirko Bitenc sta poleg še nekaj oseb, bila obsojena na smrt na istem procesu leta 1948.

¹²⁶ Ibid., str. 3613.

jaz. Tako se je ustanovila nova politična tvorba, ki je tedaj ali nekoliko kasneje dobila ime »Katoliška skupnost«. Za predsednika je bil določen univ. profesor dr. Franc Lukman kot nevtralna oseba, ki je mesto tudi sprejel. Drugi člani tega odbora so bili za SLS Krošl Jože,¹²⁷ Smersu Rudolf in jaz. Za Gosarjevo skupino dr. Gosar in prof. Šolar. Za Stražarje oz. »mlade intelektualce« dr. Leskovar Ludvik. Razen tega pa naj bi v ta odbor prišel, kot opazovalec, ne kot pravi član odbora, še eden od Katoliške akcije. Imena se ne morem spomniti. Dogovor, ki je bil podpisan 21. junija 1944, je poleg navedenih podpisal tudi Alojz Mihelčič ...

O stikih z drugimi strankami in skupinami je govoril dr. Gosar. Videlo pa se je, da se ti stiki niso ustvarili šele po ustanovitvi KB, marveč, da so obstajali že prej. Imena dr. Gosar ni omenil nikdar nobenega. Če ga je kdo vprašal kaj v zvezi s tem, je vedno odgovoril nekako: »To je že urejeno.« Ko pa je februarja 1945 Prezelj povedal, da je bil Gosar o Veliki noči 1944 imenovan za političnega šefa Slovenije, se je pokazalo, da je imel on res že prej razgovore z različnimi političnimi skupinami, jaz pa sem prišel do sklepa, da onega dne, delegata vrhovne komande ni poslal k meni Mihajlovič, marveč dr. Gosar.«

Spomnimo se, kdo je bila v tem času oseba, ki naj bi ji Mihajlovič najbolj zaupal v Sloveniji. To je bil dr. Anton Krošl, ki je že dolga leta tesno sodeloval z dr. Gosarjem. Navsezadnje je prav on predlagal Mihajloviču Gosarja za političnega šefa Slovenije. Vsega tega Bitenc očitno ni vedel, kar je zelo nenavadno ali pa je to namenoma zamolčal. Vrh vsega je Antonov brat Jože sedel poleg Bitenca v ožjem odboru SLS in nato še v KB oz. SLB. Jože Krošl ni bil samo brat Antona Krošla, ki »ni nič vedel« o delovanju svojega brata. Brata Krošl sta namreč živela skupaj v velikem stanovanju na Gradišču 1, vogalni hiši na Kongresnem trgu, ki je bila po vojni porušena. Da pa brata ne bi vedela za delovanje drugega, se zdi nemogoče, še manj verjetno je, da Bitenc ni vedel nič o Gosarjevih povezavah z Antonom Krošlom, saj je bil tudi poveljnik plave garde za vzhodno Slovenijo. Edina razlaga bi bila, da je Anton Krošl deloval v tako strogi konspiraciji, da nekateri o tem niso nič vedeli. Med njimi gotovo ni bil njegov brat Jože, saj tudi Janko Soklič pravi na enem od zaslišanj, da je Jože Krošl veliko vedel o delovanju plave in bele garde. Glede na družinske vezi in položaj pri SLS morda celo največ.

Jože Krošl je začel sodelovati v vrhu SLS kot štajerski delegat. Kot član prvega širšega odbora SLS je po seji januarja 1944 postal član nove eksekutive oz. izvršnega odbora stranke. Po velikonočnih aretacijah se je odbor zmanjšal za tri osebe, dr. Šmajda, ki je bil v zaporu, ter M. Stareta in M. Kranjca, ki sta šla v ilegalo. Ostali so samo trije, Jože Krošl, Rudolf Smersu in Mirko Bitenc, dr. Kotnik pa je že prej nehal hoditi na seje. Zato je bilo treba sklicati sejo širšega odbora, da se reši vprašanje eksekutive. Tako kot Krošl tudi Bitenc navaja, da so se sestali v Krošlovi pisarni na banski upravi. Bitenc se spominja, da se je sestanka udeležilo sedem oseb, poleg sebe in Jožeta Krošla omenja še R. Smersuja, J. Špindlerja, dr. Frumna, Riglerja in dr. Milavca. Na tej seji je bilo sklenjeno, da se eksekutiva ne poveča, tekoče posle bodo vodili preostali člani, če pa v čem ne bodo enotni, se bo za mnenje vprašalo Alojzija Mihelčiča, katerega odločitev bo dokončna. Vendar je po tej seji zavladalo popolno mrtvilo, ki je vladalo vse do zadnjega poskusa ustanovitve protikomunistične koalicije v juniju 1944.

¹²⁷ Tudi tukaj je Jože Krošl zapisan kot Joško Krošelj, kar so seveda poznejši raziskovalci le prevzeli, ker so zaupali viru.

V literaturi se navaja Jože Krošl kot podpisnik pogodbe o ustanovitvi Slovenskega ljudskega ali Katoliškega bloka kot član štajerske SLS. Iz Bitenčevega pričanja je razvidno, da je Jože Krošl sicer prišel v širši odbor in nato v eksekutivo kot štajerski delegat, kot sopodpisnik pogodbe KB oz. SLB pa je bil skupaj z Mirkom Bitencem in Rudolfom Smersujem predstavnik ožjega odbora SLS in ne predstavnik štajerske SLS.

V zgornjih odstavkih je delno citirana in delno obnovljena zgodba Mirka Bitenca, kot jo je on videl. Primerjajmo še zadnji del te zgodbe, kakor jo je videl Jože Krošl. Ob tem kaže poudariti, da Jože nikjer ne omenja Alojzija Mihelčiča, Mirko Bitenc pa ne Mohoriča.

»Poznano mi je, da je Gosar vzdrževal stike z Domazetovičem, ki je bil istočasno aretiran z ing. Sodjo in dr. Banom. Seje so se vršile do aretacije Gosarja, pozneje pa je vstopil Mohorič, ki je sicer trdil, da ni pooblaščen na mesto dr. Gosarja, ampak on predstavlja drugo skupino. V tem času je prišel Bitenc ponovno pod vpliv Šmajda, ki se s »Katoliškim blokom« ni strinjal. ... V bloku smo potem ostali Smersu, Mohorič, Leskovar, Lukman in jaz. ... Z Mohoričem sem bil v stiku tudi po osvoboditvi. Bilo je govora o tokrat aktualni opoziciji oz. ali bi osnovali opozicijo ali ne. Mohorič mi je leta 1946 povedal, da se Bitenc nahaja ilegalno v Ljubljani in da mu je po nekem posredniku poslal poziv, da pride k njemu na razgovor. Mohorič je po lastni izjavi to odklonil, ker, da noče imeti s takimi ljudmi več posla. Istočasno me je dvakrat obiskal dr. Marjan Dokler ter mi povedal, da se Bitenc želi pogovoriti z menoj. Dr. Hrastelj iz Maribora mi je prav tako pripovedoval, da je Bitenc tudi z njim iskal stike.

Glede opozicije mi je dr. Mohorič pripovedoval, da je vodil razgovore z gotovimi ljudmi glede tega. Imeli so celo nek sestanek, na katerem pa so sklenili, da ne bi osnovali opozicije. Mohorič je namreč stal na stališču, da bi bilo vendar dobro, da bi stara SLS še vedno ostala, da bi se osnovalo vodstvo ter da bi s tem odvrnili ljudi od mišljenja, da je strankino vodstvo v inozemstvu in da je treba od tam pričakovati navodila. O tem sva se z Mohoričem pogovarjala leta 1946. K Mohoriču je v zvezi s tem hodil na razgovore dr. Mrak (dr. Lončarjeva skupina), kdo vse je še bil na omenjenem sestanku pa se ne spomnim. Konkretno povedano: dr. Mrak je hodil k Mohoriču v imenu Lončarja. Lončarjeva skupina se je takrat smatrala kot skupina, ki se ni omadeževala v sodelovanju z okupatorjem ... Soklič je zahajal k mojemu bratu in ob tej priliki tudi od mene iskal podatke, kje se nahajata Šmajd in Stare. Soklič je bil agent Gestapa. Imel sem vtis, da hoče moj brat izrabiti Sokliča, da dobi informacije od Nemcev. S Sokličem sem obdržal stike tudi po aretaciji mojega brata od Gestapa. Preko njega sem skušal intervenirati oz. pomagati bratu. Dal sem mu kovček za brata, katerega naj bi spravil v Dachau. Soklič je bil bratov vohun pri Nemcih.

V času delovanja Katoliškega bloka, se je menda dr. Lujo Leskovar razgovarjal z nemškim vojaškim odposlancem, ki je imel nek poseben koncept zapadne ali južne Evrope. To mi je Lujo povedal osebno. Mislim, da gre tu za separatno akcijo »Mladih intelektualcev«. O tem ni poročal na sejah »Katoliškega bloka«.

»Stražarji« so me hoteli izkoristiti za razbijanje SLS. Na sejah SLS – eksekutive in plenuma sem dejansko nastopal destruktivno. To pa iz sledečih razlogov: v SLS sem bil pritegnjen preko Kranjc Marka, kakor sem že povedal. Kranjc mi je že takrat rekel, da ni vse tako, kot bi moralo biti. Na eni strani sem videl ambicioznost Stareta, ki se je hvalil, da ima zveze s Krekom, da je on edini pooblaščenec Kreka itd. (mislim, da je zveze s Krekom tudi imel). Na drugi strani Šmajd, ki je povzdigoval sebe, češ, da ima za seboj vojsko. Ostal je le Kranjc, ki je bil pravzaprav edini legitimni predstavnik SLS – tako je vsak vlekel na svojo stran – v delu je vladala politična amoralna. Jaz sem se v vsem strinjal s Kranjcem in sem tako nehote prihajal v opozicijo. To so skušali izkoristiti Stražarji, katerih pa so se vsi zgoraj navedeni zelo bali. Torej na eni strani samo borba za oblast brez vsake ideje, na drugi pa so se vsi bali Stražarjev.«

**Jože Krošl, povojno obdobje 1945–1978:
župnik, v primežu UDBE, predavatelj in častni doktor Teološke fakultete**

V zapisniku drugega zaslišanja beremo izjavo, da je bil član OF tudi po vojni, in sicer za I. teren Bežigrad, kjer so ga leta 1946 izvolili za »uličnega sekretarja«. Tega nikoli ni zares delal, saj se je želel ponovno zaposliti kot duhovnik. Ko je ministrstvo za notranje zadeve dalo pozitivno mnenje, ga je škofijski ordinariat nastavil za župnika pri cerkvi sv. Barbare v Cirkulanah v Halozah. Seveda je jasno, da se je Jože moral umakniti iz Ljubljane. Vemo, da je nekaj časa preživel v hiši staršev v Brežicah. Tam je verjetno čakal, da se uredijo administrativne zadeve okoli njegovega župnikovanja v Halozah. Po odobritvi sta s sestro Marijo zapustila domačo hišo sestram usmiljenkam in se podala v Cirkulane, kjer sta ostala do njegove smrti leta 1978. Kot bomo videli kmalu, Jože Krošl tudi v Halozah ni mogel ostati skrit. Kot upokojeni banovinski višji svetnik pri banski upravi za kmetijsko šolstvo in ponovno duhovnik je tudi v Cirkulanah organiziral tečaje »za kmečko šolsko učiteljstvo in na njih predaval kmečko pedagogiko, psihologijo in kmečko zgodovino«. Bil je tudi glasbeni navdušenec in je ustanovil cerkveni mešani pevski zbor,¹²⁸ ki ga je leta uspešno vodil. Ta še danes deluje v Cirkulanah in se imenuje »Cerkveni mešani pevski zbor Jože Krošl«.

V zaslišanju navaja še, da je kot župnik tudi v Halozah sodeloval z OF:

»Kot župni upravitelj pri sv. Barbari sem stopil takoj v stik s tukajšnjo OF in izjasnil svojo pripravljenost za sodelovanje. Jasno sem zagovarjal načela OF na volilnih shodih za ljudsko skupščino FLRJ i. s. v Poharju, Slatini in Okiču. Privatno pa vplivam na ljudi, naj sodelujejo pri gradnji zadružnega doma. Na sestankih deklet Marijine družbe, ki jo vodim pri sv. Barbari, sem dekletom prigovarjal, naj vstopijo v delovne brigade.«¹²⁹

Jožeta Krošla je pridobil za sodelavca Udbe pooblaščenec za Ptuj 4. decembra 1949. Takrat je v Halozah tudi podpisal izjavo o sodelovanju.¹³⁰ Kot sodelavec Udbe poroča pod imenom Drago Kranjc in Drago Toman.

Griesserjeva sicer omenja, da ni jasno, zakaj je bil Krošl takoj pripravljen na sodelovanje (str. 711). Morda zaradi poročila pooblaščenca Udbe, ki piše, da je imel občutek, da se jih Krošl boji, torej je pristal na sodelovanje iz strahu. Griesserjeva v nadaljevanju navaja, da so ga verjetno izsiljevali z nekim gradivom, ki se je nanašalo na medvojno obdobje. Morda na njegovo pomembno vlogo ob koncu vojne v SLS? V izjavi, ki jo podpiše kot Krošl Jože-Toman Drago, priznava, da je s svojim delovanjem v času okupacije zelo škodoval narodnoosvobodilnemu gibanju in je to želel popraviti tako, da bo še naprej sodeloval z organi UDV. Kakšno je bilo to škodljivo delovanje, pa Krošl ne navaja, razen, da na maratonskem zaslišanju izjavi, da se zaveda odgovornosti, ker je bil v vodstvu SLS.¹³¹ Po vsej verjetnosti je bilo najbolj obremenilno posredovanje škofa Rožmana, ki je v svojem pismu zapisal takšne trditve o Jožetu Krošlu, sicer namenjene njegovi izpustitvi iz italijanskih

¹²⁸ Pogovor avtorice s sedanjim župnikom v Cirkulanah, Emilom Drevom, februar 2011.

¹²⁹ AS 1931/428, list II 0024087, str. 28.

¹³⁰ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 710.

¹³¹ AS 1931/428, list II 0024050, str. 43.

zaporov, da je bilo prav malo možnosti, da ne bi bil obsojen na zelo hudo, če ne celo na smrtno kazen. Ali so ga morda držali na kratkem zaradi brata Antona, ki naj bi po Sokličevih pričevanjih bil še živ in vodja jugoslovanskih emigrantov v Nemčiji tudi, če to ne bi bilo res?

Kot smo že omenili, je Jože Krošl postal uradno sodelavec Udbe leta 1949. Vsa ta tri leta po vojni je deloval kot župnik, sodeloval z okrajno OF, a je tudi imel pristne osebne stike, zlasti s škofoma Vovkom in Držečnikom. Še več, bil je njun zaupnik in sel, ki je vzdrževal stike med njima in nunciature ter z Josipom Ujčičem v Beogradu. Arhiv Slovenije hrani nešteto dokumentov in poročil, ki jih je napisal na to temo za Udbo Jože Krošl kot Drago Toman ali Drago Kranjc. Nekaj jih je navedenih v knjigi Tamare Griesser-Pečar *Cerkev na zatožni klopi*, saj mu je posvetila kar šest strani. Navajanje vseh virov bi daleč presegalo namen pričujočega besedila, zato sem se omejila le na njegov osebni dosje pri nekdanji Udbi in nekaj citatov iz zgoraj omenjene knjige. Slednji so mi služili le toliko, da sem pojasnila bistvene stvari, ki jih iz osebnega dosjeja sicer ne bi mogla.

Da je Udbi zelo koristil, izraža tudi poročilo njenega uslužbenca, ki ga je napisal o sodelavcu »Tomanu«, in med drugim pravi:

»da ima sodelavec izredne sposobnosti za obveščevalno. Je potujoči agent, ki dela v okviru širokih nalog ter izvaja kontrolo vseh ostankov bivših meščanskih strank.«¹³²

Jože je kot nekdanji lavantinski duhovnik dobro poznal razmere in ljudi v mariborski škofiji, kot vidni član SLS pa je poznal večino politikov iz predvojnega časa. Skoraj neverjetno se zdi, da ga na zaslišanjih niso nič spraševali o delovanju njegovega brata. Res je, da jih morda Tone ni preveč zanimal, ker ni bil več živ, a je vendar bil povezan z vsemi, ki so Udbo zelo zanimali. Morda so ga tudi spraševali, pa je bil ta del shranjen v osebni dosjeju Toneta Krošla. Tistem, že omenjenem dosjeju, o katerem ima Arhiv Republike Slovenije podatke, da je obstajal, a jim ni bil nikoli izročen, saj naj bi imel oznako »črtan«.

Jože Krošl je Udbi veliko bolj koristil kot agent pri visokih cerkvenih dostojanstvenikih. Ni namreč pogosto, da bi škofa Vovk in Držečnik enako zaupala samo enemu človeku, tako kot sta Krošlu. Zaupala sta mu celo takrat, ko ju je apostolski nuncij v Jugoslaviji Silvio Oddi opozoril, da Krošl dela za obe strani. Krošl je večkrat pikro ocenil nekatere duhovnike, za škofa Držečnika pa je menil, da je sveti mož.¹³³

Septembra 1952 je Jože Krošl za Udbo napisal 24 strani dolgo poročilo pod naslovom Oddi, kjer se je opravičeval oz. skušal razložiti, zakaj je apostolski nuncij Silvio Oddi prišel do zaključkov, da dela za obe strani. Branje tega poročila je dokaj mučno,¹³⁴ saj je moral Krošl sam analizirati stvar in se ves čas opravičevati.

¹³² Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 712. Seznam Krošlovih poročil samo pod imenom Kranjc vsebuje 261 imen (str. 713).

¹³³ Ibid., str. 711.

¹³⁴ Dr. Voduškova pravi (Slovenski špijoni in SOE, str. 413), da so prisile za sodelovanje z Udbo bile množične: »To je bil način, s katerim je Ozna oziroma Udba kot izvajalec politike nove oblasti najprej zlomila posamezne osebnosti, nato si je s prisego zagotovila nadzor nad njimi in naposled je, ker je teh vrbovk bilo že toliko, tako razbila ali onemogočila kakršno koli

Nekatere stvari obdeluje z vseh zornih kotov, se večkrat ponavlja, saj se vseskozi zagovarja:

»1. Zakaj sumiti v mojo zanesljivost.¹³⁵ Oddi ni niti med razgovorom samim, ki je trajal glede na njegov položaj zelo dolgo, niti neposredno po njem pokazal nikakršnega nezaupanja do mene in do moje misije. Nasprotno: bil je med razgovorom zelo odkrit in tudi pristrčen; poslovil se je zelo pristrčno in je bil z mojo misijo popolnoma zadovoljen. Isto je izjavil takoj po razgovoru tudi Ujčiču. Oba sta izjavila, da je bilo prav in potrebno, da sem prišel z vabilom naj še pridem.

Mislim torej, da je upravičeno trditi, da niti moj zunanji nastop niti način, kako sem postavljala razna delikatna vprašanja, nista bila povod za sum glede moje zanesljivosti. Kaj je torej vplivalo na Oddija, da je, po pripovedovanju Vovka, temu razburjeno in z veliko sigurnostjo izjavil: »Vaš odposlanec dela na obe strani« ... Že poprej je Oddi, kakor je sam izjavil Vovku, Ujčiču v Beogradu izrazil svoj sum glede moje zanesljivosti. Ujčič tega Vovku ni omenil. Oba, Ujčič in Vovk, sta tak in sploh vsak sum odločno zavrnila ...

2. Nekaj časa se mi je zdelo možna in tudi verjetna naslednja utemeljitev Oddijevega suma. Kakor sem spoznal med razgovorom, je Oddi najtesneje povezan z ameriškimi veleposlaništvom, ima velik rešpekt pred njihovo obveščevalno službo in od nje prejema razne podatke. Ni se mi zdelo izključeno, da se bi bil Oddi po razgovoru na kakršenkoli način informirati pri tej obveščevalni službi o meni ...«

Jože je posvetil kar 15 strani temu, kako naj bi sploh prišlo do tega, da je nuncij Oddi posumil vanj in o tem obvestil škofa Vovka. V nadaljevanju pa Jože Krošl celo piše, da se mu zdi, da bi moral *Slovenski poročevalec* objaviti, da ga ima Udba za sumljivo osebo, ter podrobno razlaga, kako naj bi bilo to obvestilo sestavljeno, da ne bi vzbudilo nasprotnega učinka. Da je imel Jože Krošl stike s SLS sedem let po koncu vojne, pa potrjuje tudi:

»K njima (škofoma Držečniku in Vovku, op. av.) moram hoditi po informacije, ker zahteva vodstvo SLS v inozemstvu, da ostanemo v domovini v stalnih stikih s škofi in da delamo sporazumno z njimi.«

Zaradi z doživetji tako bogatega, a tudi tragičnega življenjepisa duhovnika Jožeta Krošla nekako nerealno izzveni opis o zadnjem delu njegovega življenja, ki pa ni nepomembno, saj je javnosti znan predvsem kot pionir na področju pastoralne sociologije¹³⁶ v Sloveniji. Leta 1968 je postal predavatelj tega predmeta na Teološki fakulteti v Mariboru v svojem 74. letu. Leta 1973 je napisal in objavil knjigo *Uvod v pastoralno sociologijo*. Knjiga je izšla natanko 50 let po objavljeni diplomski nalogi *Centralno svetišče pri Izraelcih pred Josipom*¹³⁷ in 32 let po izdaji *Kmečke izobrazbe*,¹³⁸ ki jo je napisal kot višji svetnik za nadaljevalne kmetijske šole pri banski upravi Dravske banovine. Kot član škofijskega pastoralno-sociološkega sveta je sodeloval z mednarodno zvezo versko-socioloških raziskovalnih inštitutov (FERES) in se udeleževal mednarodnih strokovnih kongresov. Bil je tudi član

povezovanje med somišljeniki, nekdanjimi političnimi sodelavci in prijatelji.«

¹³⁵ Vsi podčrtani stavki v tem besedilu so podčrtani tudi v izvirniku.

¹³⁶ Krošl, *Uvod v pastoralno sociologijo*, 1973.

¹³⁷ Krošl, *Centralno svetišče pri Izraelcih pred Josipom*, 1923.

¹³⁸ Krošl, *Kmečka izobrazba*, 1939.

Fotografija 7: Župnik in profesor pastoralne sociologije na Teološki fakulteti v Mariboru Jože Krošl s sestro Marijo. 1972 (iz družinskega albuma Krošlov s Ptuj).

mednarodne konference za versko sociologijo s sedežem v francoskem Lillu.¹³⁹ Leta 1964 je postal častni kanonik mariborskega kapitlja, leta 1975 pa mu je bil podeljen častni doktorat iz teologije. Bil je tudi *decanus emeritus*, zaslužni dekan završke dekanije. Predvsem pa je bil eden od najbolj prizadevnih podpornikov in vnetih izvajalcev pokoncilске prenovе Cerkve.

Leta 1978 sta umrla duhovnik Jože Krošl in škof Maksimilijan Drževnik, človeka, s katerima se je usoda v turbulentnih povojnih časih kruto poigrala, a sta ostala do konca življenja zgledna sodelavca in dobra prijatelja.

Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije

Krščanski socialisti, Ačkov zapis Zgodovina JSZ, str. 10.

AS 1768, mapa Ernest Vilfan, TE 1: Pismo Toneta Krošla E. Vilfanu it Pariza 7. 10. 1929.

AS 1914 Četniki, fasc. 120A.

AS 1931, tehn. enota 428, mapa Janez Krek.

¹³⁹ NŠAM: Kartoteke duhovnikov, Krošl, Jože. V sporočilu, ki ga je poslal ob Jožetovi smrti škofijski ordinariat duhovnikom mariborske škofije, piše tudi, da je objavljala Jože Krošl strokovne razprave v *Bogoslovnem vestniku*, v *Cerkvi v sedanjem svetu* in v enciklopediji krščanskega sveta *Bilan du Monde* (Leuven, 1963).

- AS 1895, MVAC (Milizia voluntaria anticomunista/Prostovoljna protikomunistična milica), 120/I.
- AS 67 fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Anton Krošl.
- AS 1931 – Janko Soklič, tehnična enota 549, mape XVI 1-3 ter XVI 4.
- AS 1931, proces Šolar-Fabijan, teh. enota 565.
- AS 1931/428 mapa Jože Krošl.
- AS 67, fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Jože Krošl.

NŠAM: Nadškofjski arhiv Maribor

Matični listi družine Krošl.

Kartoteke duhovnikov: Krošl Jože.

Šolski muzej Slovenije

Trgovske šole v Ljubljani.

Trgovska akademija v Ljubljani.

Dopisna zasebna trgovska šola v Ljubljani.

Informatorji

Krošl Ivan, nečak dr. Antona in Jožeta Krošla, Ptuj.

Šidjanin Marko, vnuk dr. Antona Krošla, Ljubljana.

Boštjan Pajntar, pravnuk Jožefe (Pepce) Kreačič por. Šolinc.

Dr. Ivanka Počkar, Posavski muzej Brežice.

Dr. Vinko Potočnik, Teološka fakulteta, Maribor.

Emil Drev, župnik v Cirkulanah.

Monografske publikacije

Bajt, Aleksander, *Dosje Berman*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

Borci. Ljubljana: Krščansko socialistični akademski klub »Borba«, 1933.

Borštnik, Pavle, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998 (zbirka Spomini in izpovedi).

Ferenc, Tone, *Dies irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Gašparič, Jure, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Griesser-Pečar, Tatjana, *Cerkev na zatožni klopi*. Ljubljana: Družina, 2005.

Griesser-Pečar, Tatjana, *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007 (zbirka Žepnice).

Dornik Šubelj Ljuba, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Jan, Ivan, *Korenine zla. Odstrte zavese I*. Ljubljana: samozaložba, 1995.

Jurčec, Ruda, *Skozi luči in sence, 1. del (1914–1929)*. Buenos Aires: Editorial Baraga S.R.L. 1965. Slovenski ponatis: Ljubljana: Prešernova družba, 1991.

Jurčec, Ruda, *Skozi luči in sence, 3. del (1935–1941)*. Buenos Aires: Editorial Baraga S.R.L. 1969.

Inkret, Andrej, *In stoletje bo zardelo*. Ljubljana: Modrijan, 2011.

Kranjc, F. Marijan, Kljakić, Slobodan, *Plava garda: slovenski četniki*. Maribor: Pro-Andy, 2006.

- Kremenšek, Slavko, *Slovensko študentsko gibanje 1919-1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
- Krošl, Jože, *Centralno svetišče pri Izraelcih pred Josipom*. Celje: samozaložba, 1923.
- Krošl, Jože, *Kmečka izobrazba*. Ljubljana: Merkur, 1939.
- Krošl, Jože, *Uvod v pastoralno sociologijo*. Celje: Mohorjeva družba, 1973.
- Lajovic, Dušan, *Med svobodo in rdečo zvezdo*. Ljubljana: Nova obzorja (Kranj: Gorenjski tisk), 2003.
- Machiedo Marinić, Norka, *Jadranska straža 1922–1941*. Zagreb: Dom i svijet, 2005.
- Poljanšek, Miloš, *Sonce tisočerih je utonilo v morju: koncentracijsko taborišče Hamburg-Neuengamme 1938-1945*. Ljubljana: samozaložba, 2002.
- Prunk, Janko, *Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Prunk, Janko, *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Saje, Franček, *Belogardizem*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1952.
- Simčič, Tomaž, *Andrej Gosar; krščanstvo in socialno gibanje*. Ljubljana: Slovenec, 1992.
- Vidic, Jože, *Po sledih črne roke: dokumentarno-reportažni zapis*. Ljubljana: Borec, 1982.
- Vidovič-Miklavčič, Anka, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja dejavnosti mladinskih organizacij, društev, gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru 1927–1941*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vodušek Starič Jerca, »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo, 1994.
- Vodušek Starič, Jerca, *Slovenski špijoni in SOE: 1938/1942*. Ljubljana: samozaložba, 2002.
- Žitnik, Davorin, *Zbornik pričevanj o slovenski nacionalni ilegali 1941–1945*. Ljubljana: samozaložba, 2001.

Časopisni članki

- Bunc, Stanko, Marin Andersen Naxö: Proletarske novele. *Ljubljanski zvon*, 1930, letn. 50, str. 6.
- Dolenc, Ervin, Krekova mladina. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 38, 1990, št. 1/2, str. 49–70.
- Domovina*, letnik 16, št. 38 (2. 4. 1906).
- Enaindvajset pisem Edvarda Kocbeka dr. Antonu Trstenjaku. *Sodobnost*, 34, 1986, št. 10, str. 925–953.
- Grum, Janez, Zakaj ni četniška ilegala v letih 1942/43 dosegla večjega razmaha? *Zaveza*, 1994, št. 12, str. 68–71.
- Kocbek, Jože, Moj brat Edvard Kocbek. *Sodobnost*, 35, 1989, št. 8/9, str. 828–842.
- Krošl, Tone, Temelji, naloge in delo krščanskega socializma. *Ogenj krščanske socialistične mladine*, 1, 1928, št. 12, str. 202–204.
- Krošl, Tone, Quid statis otiosi? *Ogenj krščanske socialistične mladine*, (prvi del), 2, 1929, št. 1, str. 26–28.
- Krošl, Tone, Quid statis otiosi? *Ogenj krščanske socialistične mladine*, (drugi del), 2, 1929, št. 2, str. 41–43.
- Leskovar, R., Skozi meglo in z navori k soncu: o dijaškem planinskem društvu »Skuta« na mariborski gimnaziji. *Planinski vestnik*, 88, 1988, št. 9, str. 376–378.
- Mastnak, Tomaž, Obravnavanje marksizma v delih slovenskih teologov. Prispevek k razrednemu boju v »slovenski kulturi«. *Časopis za kritiko znanosti*, 5, 1977, št. 23–24, str. 72–74.
- Podbevšek, Anton, Tri neplodne knjige: Rosna jutra. *Ljubljanski zvon*, 46, 1926, št. 9, str. 552.
- Slovenski narod*, letnik 10, št. 59 (14. 3. 1877).
- Spindler, Ciril, Rosna jutra. *Dom in svet*, 40, 1927, št. 3, str. 122–123.

Trstenjak, Anton, Edvard Kocbek, ekstatična osebnost, ne politik. *Sodobnost*, letn. 34, 1986, št. 8/9, str. 925–953.

Učiteljski tovariš, 1930, št. 32.

Spletni viri

Debeljak, Tine, S spominom med mrtvimi slovenskimi pisatelji. Spletni vir. Url naslov: http://www.foto.com.ar/td/s_spominom_med_mrtvimi_slovenskimi_pisatelji.pdf.

Mahmutović, Jasmin, Četništvo na Slovenskem 1941–1945 kot vojaška formacija. Diplomsko delo: Ljubljana, 2003. URL naslov: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Mahmutovic-Jasmin.PDF>.

SUMMARY

Accounts. Brothers Jože and Dr. Anton Krošl

Goranka Kreačič

Focusing on the life and work of Jože and Anton Krošl from Brežice, the article covers a time span between 1926 and 1945 and in the case of the older brother Jože until his death in 1978.

It is the aim of this text to expound neither the generally well-known historic facts of that period nor events in which the brothers had participated but instead to explore their lives and work at large. Although mentioned in a number of sources the data on them is very fragmented. There have been no attempts to reconstruct the lives of these intellectuals who, due to various reasons, had largely remained unacknowledged, and ultimately forgotten.

There is considerable inconsistency in the manner in which their surname, and in the case of the older brother, Jože, also his first name, has been mentioned in sources. A careful reader would surely be unable to link Tone (also mentioned as Anton) Krošl, a Christian socialist, author, and in the period prior to the Second World War a professor, with Anton Krošelj, the head of the *JVvD* (Yugoslav Army in the Homeland) and the founder of the *Pobratim* organization and of the National Legion. Yet the confusion does not end here, as the same occurred also in the case of his brother Jože. Even when referring to Jože Krošl some researchers mistakenly wrote his name as Joško or Jožko Krošelj. Just as there had been Anton Krošelj, a Gestapo official working for Paul Duscha, there was also Joško (or Jožko) Krošelj, but he worked as the secretary to Anton Korošec in Belgrade and was later the editor of *Slovenec*, a Slovene newspaper. Rather than Joško Krošelj, it was Jože Krošl, a priest and a member the Drava Province Council, who was unquestionably the person who cosigned the agreement on the founding of the Slovene People's Bloc. In the same vein, it was certainly Tone (a.k.a. Anton) Krošelj - and not Anton Krošelj - who was a leader of the Slovene Chetniks.

Contrary to expectations, it was possible to reconstruct the work of Anton Krošelj in the period prior to the Second World War. Written by his classmates, co-workers, and contemporaries, a number of fragments could be found in magazines and in a book. All of these conveyed a rough picture of his participation, both as a high-school student and as an undergraduate, in the Slovene crusade and Christian Socialist movement in the 1920s and the 1930s. His *Weltanschauung* is clearly visible in the few articles he had written as a student of history at the University of Ljubljana and as editor-in-chief of *Ogenj* in 1928. Due to the preserved records of his agent Janko Soklič, which were written during the hearings after the end of the war, it is clear that the world-view of the young Anton remained unchanged even in Tone Krošl's mature years.

With the exception of a reference written by Ruda Jurčec in his book, Krošl's cooperation with Dr. Andrej Gosar has so far not been researched nor mentioned anywhere. It is particularly unfortunate that their joint program has not yet resurfaced in any source even though it must have been recorded in writing. Although not mentioning the program in his book, Jurčec reported on it

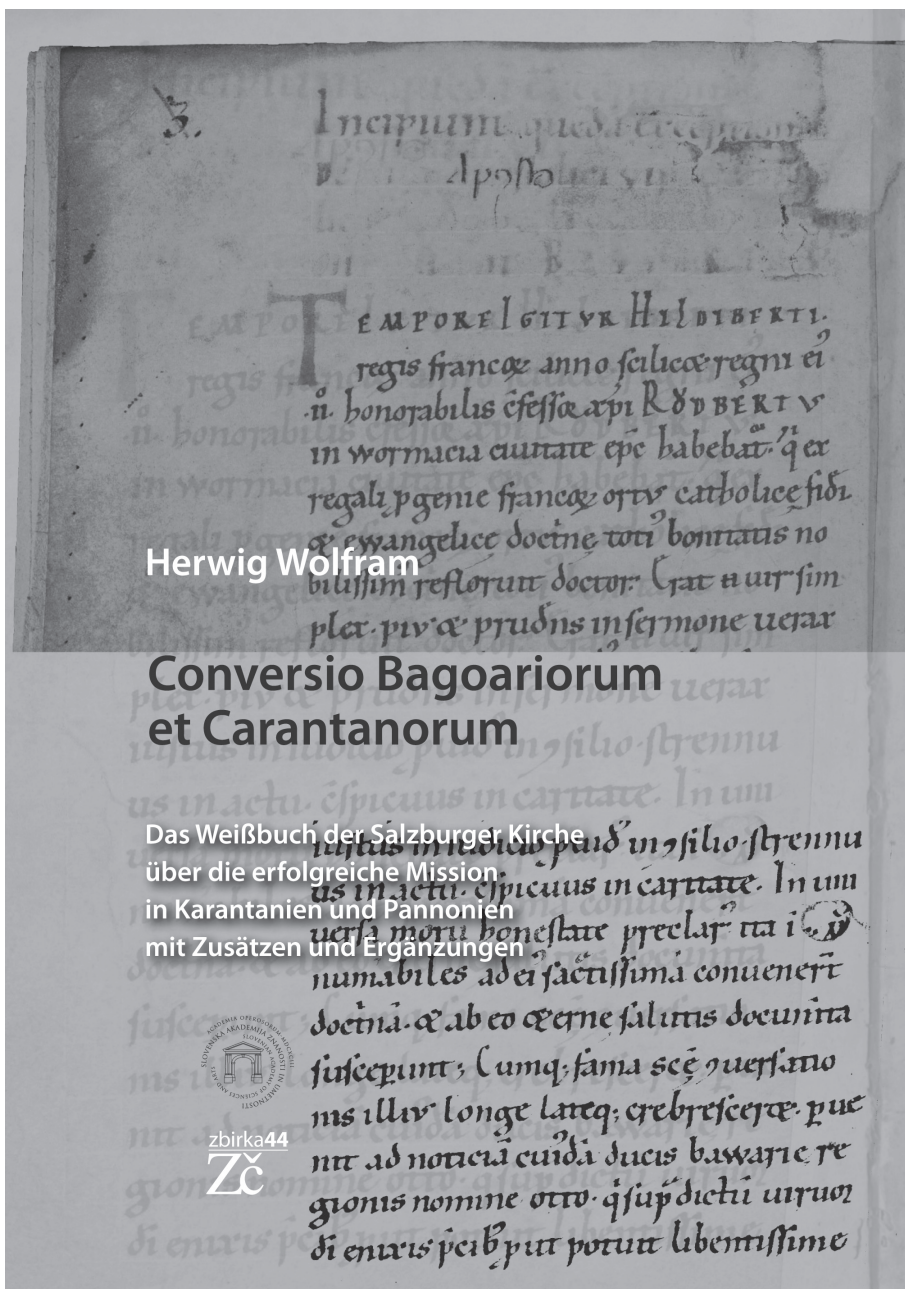
in his capacity of correspondent of the Havas News Agency, stating that the program must have been mentioned in French newspapers. It is certain that Krošl and Gosar, who shared identical political views, collaborated also during the Second World War. Both of them represented the political middle flanked on each side by a much stronger national underground movement, which is why they had repeatedly been shunned aside – but occasionally also placed in the limelight. This occurred in 1935, when they represented the only serious political alternative to Dr. Anton Korošec, and again when Krošl managed to persuade Draža Mihajlović to appoint in 1944 Dr. Andrej Gosar President of the National Committee for Slovenia.

There have been several versions as to who had betrayed, and thus decapitated, the leadership of the Chetniks in Slovenia in the spring of 1944. Tone Krošl was captured in the so-called Vidovdan arrests and, together with Major Andrej Glušič and Nikola Vujošević, sent first to Dachau and later to the Hamburg-Neuengamme concentration camp. How, and where, the life of Tone Krošl ended when he was not yet forty years old, shall probably remain unknown. It is certain, however, that this was either at the beginning of May 1945 when he might have been one of concentration camp inmates force marched to make a deadly journey of eighty kilometers to Lübeck, or else he lost his life in what is now known as the “Cap Arcona Catastrophe”. The latter took place in May 1945 when the allies mistakenly bombarded the anchored Cap Arcona ship that instead of German soldiers carried concentration camp prisoners.

It was also possible to reconstruct Jože Krošl’s interwar activities. Although remaining in the background in comparison with Tone, who was eleven years younger, he had been supporting his brother from the very start. This was true even in the period when Jože was the subtle leader of the teenage crusaders of the theological seminary in Maribor, which earned him a penal transfer to Gornji Grad. This might have been the reason why he decided to terminate his priesthood and advance his studies in Vienna and Berlin. Upon his return to Slovenia he retained until 1945 his councilor post at the Provincial Administration Office in Ljubljana where his field of expertise pertained to advanced agricultural schools. At the onset of the Second World War he was a member of the Liberation Front as well as of the Slovene People’s Party. When the war ended, and the majority of the Party leaders were already in prison, he took a more prominent role and became a member of the executive committee of the Slovene People’s Party. He was one of the cosignatories of the Slovene People’s Bloc, founded in June 1944, which was the last, as well as failed, attempt of various factions to unite in their joint struggle against partisans and against the foreign aggressor.

After the war ended, Jože again donned his priestly robes to work as a parish priest in Haloze. In 1949 he signed an agreement to collaborate with the Yugoslav State Security Service, known as the UDBA. As its travelling agent he was responsible for the remnants of all bourgeois political parties, and was also a confidant of bishops Anton Vovk and Maksimilijan Drževnik. As their envoy, he maintained contacts between them, the nunciature, and Archbishop Josip Ujčić in Belgrade, and reported on their activities to the UDBA. When the pressure of the state security abated in the 1960s he eagerly set to work on the spiritual renewal and modernization of the Church discussed at the Second Vatican Council. He was the first to introduce pastoral sociology and had lectured on this subject at the Faculty of Theology in Maribor since 1968. In 1975, the Faculty awarded him with an honorary doctorate.

An attentive reader has undoubtedly noticed that this author has not used any sources provided by the Liberation Front. By omitting an entire chapter, namely the relation between the Chetniks and the Liberation Front, another aspect of this story has been purposefully left out. The decision not to examine Gestapo archives has been deliberate as well. In view of a multitude of sources, whose number increased on a daily basis throughout this research, it was imperative to draw a line somewhere. It is so far unclear whether the story would have been very different. It is, however, certain that the subject of the lives and work of the Krošl brothers has not been exhausted yet.

Herwig Wolfram

Conversio Bagoariorum et Carantanorum

Das Weißbuch der Salzburger Kirche
über die erfolgreiche Mission
in Karantanien und Pannonien
mit Zusätzen und Ergänzungen

zbirka44

ZČ